

A
SZÉKELYEK ŐSTÖRTÉNETE

ÍRTA:
FÜLÖP KÁLMÁN ÉS ÁCS ALBERT

A SZERZŐK KIADÁSA

Felelős kiadó: Fülöp Kálmán
Bányai és Várkonyi könyvnyomdai műintézet
Budapest, IV., Semelweiss-utca 21.
Felelős vezető: Várkonyi Sándor

TARTARTALOM:

I.

Bevezetés.....	5
----------------	---

II.

A székely őstörténet emlékei:

1. A székelyek történeti (szerepe).....	7
2. Őstörténeti nyomok keleten.....	11
3. Őstörténeti nyomok északon	13
4. Őstörténeti nyomok nyugaton és délen.....	21
5. A székelyek és a pogány magyar nemzeti mozgalmak.....	27
6. A székelyek Erdélyben.....	35
7. Fennmaradt székely jellegzetességek hazánk egyres területein	52

III.

Befejezés	57
-----------------	----

Bevezetés.

Munkánk címe után talán joggal várhatná az olvasó, hogy íszenzáció erejével ható, meglepetésszerű újabb elmélettel lépünk a nyilvánosság elé e tárgyban, melyben már oly sokféle és egymással annyira ellentétes felfogás látott napvilágot. Aki újabb meglepetésszerű állítást vár tőlünk, mélységesen csalódní fog. Nem fogjuk elvezetni az olvasót sem Ázsia végtelen pusztáiba, a húnok, avarok, kunok, bolgárok és más törökfajú népek őshazájába, de nem fogjuk elvezetni olvasóinkat az ó-germán törzsek megalakulásának s egymástól valói különválásának korszakába, de nem vezetjük el semmiféle más, egykor létezett, vagy akár most is létező népnek őskorába sem. A székelység legrégibb történetével kapcsolatban csak olyan adatokkal fogunk foglalkozni, melyeket a modern történetírás elérhetővé tesz számunkra.

Ilyen körülmények között feltehető a kérdés, hogy lehet-e beszélni egyáltalán a székelyek őstörténetéről. Ha ezalatt a cím alatt valaki a székelyekkel kapcsolatban láncolatszerű és a történeti kutatás fényénél teljesen megvilágított összefüggő történeti élményeik regisztrálását várja,

akkor mint olyanról, a székelység őstörténetéről beszélni nem lehet. Vannak azonban igen értékes történeti adatok, amelyekből komoly és igen fontos következtetéseket lehet levonni a székelynek nevezett népcsoport legrégibb történetére.

II.

A székely őstörténet emlékei:

I.

A székelyek történeti szerepe.

A kérdés szempontjából fontos annak elbírálása, hogy hol zajlottak le azok az események, melyekből a székelység legrégebb története összetevődik. Nincs bizonyítékunk arra nézve, hogy ennek színhelye máshol lett volna, mint a honfoglaláskor!, illetve árpádházkori Magyarországon. Hogy ez így van, semmi sem bizonyítja világosabban, mint az a körülmény, hogy a székelyekről a magyar «honfoglalás előtt sem a keleti történeti kútforrások, sem a nyugatiak sehol egyetlen szóval sem tesznek említést, ugyanakkor amikor lényegesen kisebb néptöredékekről, melyek valaha is hazánk területén tartózkodtak, igen pontos híradásaink vannak. A székely bégről, ami híradás van, akárhonnán eredjen is, az csakis a magyarokkal és Magyarországgal területével van kapcsolatban.

Úgy véljük, hogy ma már igen kevesen vannak a székely kérdés kutatói között — tekintet nélkül arra, hogy a

székelyeket milyen eredetiteknek tartják — akik kétségbevonnék a székelyek régi határőrző szerepét, hiszen ezt már Szabó Károly, a székely kérdés egyik legrégebbi komoly kutatója is felismerte 1854-ben, amikor így ír: „Hogy a székelyek az országot fegyverrel védő határőrök voltak, mutatja egész az újabb századokig fennmaradt hadi szerkezetű, bizonyítják számos, bár későbbi századokból kelt oklevelek, parancsok és törvénycikkek, melyekben a kötelezettség, mint régtől fogva létező említettik.“¹⁾ El kell fogadnunk tehát, hogy a régi székelyek, a kormányzat, (uralkodó), szolgálatában határőri feladatokat teljesítettek.

Nem utolsósorban figyelemreméltó annak a kérdésnek az eldöntése, hogy hol fejtették ki a székelyek ezt a határőri szolgálatot. Ha a határőr szót szó-szoros értelmében vesszük, a kérdésre már feleletet is kapunk, a dolog azonban mégsem olyan egyszerű, mint amilyennek látszik, ha tekintetbe vesszük a magyar honfoglalás utáni, és Árpádház-korabeli állapotokat. Kétségtelen, hogy őseink a honfoglaláskor az egész Kárpát-medencét maradéktalanul birtokba vették, tehát jogilag a Kárpátok övezte Dunamedencét vitánfelülálló sajátjuknak tartották; ennek ellenére nem szabad azt hinnünk, hogy ezt a területet egyszerre be is népesítették és a határőrök az ő határőri tevékenységüket rögtön, a honfoglalás első évtizedeitől kezdve pontosan az ország politikai határai mentén fejtették volna ki. Nagyon jól tudjuk, hogy az árpádházi uralkodók korszakában az ország teljesen benépesített területeit, vagyis sűrűbben lakott belső részeit gyepük által elkerített határválasztó közök, gyepüelvék választották ejl laz ország úgynevezett politikai határaitól, azaz a környező idegen népek által lakott országoktól. Nem új dolog ez, már előttünk sokan mutattak rá az Árpádház-kori

*) Új Magyar Múzeum. H. 464.

országos gyepük szerepére és az ország-, illetve határvédelem szempontjából való fontosságára.²⁾

Természetesen ezek a gyepük az ország népének a szaporodásával idővel folyton kifelé tolódtak az ország politikai határa, a Kárpátok vonala felé, míg végül teljében elérték a Kárpátok gerincét. Világos tehát, hogy a határőrök a honfoglalás után következő első időszakokban nem a Kárpáton vonalán, hanem a belsőbb gyepükön voltak hivatva határőri tevékenységüket kifejtetni. *Ha a székelyek határőrök voltak — mint ahogy az már nem kétséges első történeti tevékenységük hazánkban nem kezdődhetett máshol mint a legelső, legbelsőbb gyepük mentén;* viszont hazánk területén kívül és nem a magyarok történetével kapcsolatos tevékenységükről — mint már fentebb említettük — lehetnek ugyan feltevések, de semmi híradásunk nincs. Ezen az alapon vesszük magunknak azt a bátorságot, hogy kijelentsük: a székelység legrégebb története az Árpádház-korabeli gyepüknél kezdődik.

Úgy gondoljuk, nem nehéz feleletet adni arra, hogy mikor állították fel hazánk területén az első gyepüket, ha tekintetbe vesszük, hogy őseink Árpád vezetése alatt a besenyők támadásai elől menekülve voltak kénytelenek, elhagyni előző hazájukat. Az új hazában való letelepedés után nem lehetett tehát sürgősebb feladat, mint annak a külső támadások ellen való hathatós biztosítása. Csakis ennek az elgondolásnak alapján érthetjük meg a gyepük jelentőségét. Az első gyepük létesítésének idejét tehát közvetlenül a honfoglalást követő esztendőkre kell tennünk.

Őseink, mint lovas, síksági nép, az alföldi pusztá helye-

²⁾ V. ö. az idevonatkozó irodalmat Fodor Ferenc: Adatok a magyar gyepük földrajzához c. kiváló értekezéséből, Hadtörténelmi Közlemények XXXVII; ugyancsak alapvető e tárgyban Sebestyén Gyula idevonatkozó munkája.

ket választották állandóbb lakóhelyül, a többi részzeit házáknak csak birtokba vették — de sajnos — nemcsak síksági életmódjuknál fogva, hanem számbeli kicsinységük miatt sem tudták volna benépesíteni a hegyvidékeket s általában már azokat a vidékeket, ahol az erdőségek kezdődnek. Ide a gyeplévének nevezett lakatlan területekre azokban át-átjártak őseink elég sokszor. Innen hozták faszükségletüket és szállították a sőt, itt vadászgattak s igen gyakran vívták meg védekező harcaikat a Kárpátok hágóin át-törő ellenséges népekkel szemben. Ezért van annyi régészeti bizonyítékunk az egykori gyeplévéhez tartozó területekről, se szeri, se számla az itt talált ősmagyar lovas pogánysíroknak.

Az elmondottakból közelebről csak azt akartuk érthetővé tenni, hogy a gyeplévések felállítására már mindjárt ott volt égető szükség, ahol a letelepedett békés lakosságot kellett megvédelmezni a lakatlan gyeplévében betörni készülő ellenséggel szemben,

Ha tehát figyelembe vesszük, hogy a magyarok foglalkozásuknak megfelelően, főképpen a síksági részeket foglalták el állandó lakóhelyül, s akkori, aránylag kicsiny számuknál fogva, állandó és békés letelepedésükre ez is elegendőnek bizonyult, nem csodálkozhatunk azon, ha az első gyeplévések és véghegyek keleten a, volt Zaránd megyében, a ma sík területen fekvő, de egykor erdős aradmegyei u. n. erdőháti részen, Bihar megyében a béli hegyek, Fekete-Körös völgy, Királyerdő, Telegd és Érmellék-hegységek tájékán, Szilágyban a Meszes-kapu tövében, majd északkeleten a Nyírség közelében (a Nyírség valamikor nyírerdőség volt, ha; most pusztaság is) található fel, tehát oly közel az ország belsejéhez; vagyis, *különösen a legelső gyeplévé keletkezésének vonalát a letelepült magyarság állandó lakóhelyének a terjeszkedési határa szabta meg* — fordítva — az első gyeplé-

nyomokból pontosan megtudjuk azt, hogy a honfoglaló magyarság első állandó szállásterületének legkülsőbb terjeszkedési határa a lakatlan gyepűelvének nevezett erdős hegyvidék felé meddig terjedt.

Ha tehát a székelyek határőrök voltak, legelső történeti szereplésüknek szükségszerűen az ország területének belsejéhez annyira közel eső gyepűnyomokhoz és véghelyekhez kell fűződnie, első megjelenésüknek pedig szükségképpen őseink letelepedésének kezdő időszakában, a honfoglalás első évtizedeiben kellett bekövetkeznie.

2.

Őstörténeti nyomok keleten.

Lássuk azonban, hogy az egyes országos gyepűszakaszon található nyomok mennyiben támasztják alá fenti megállapításainkat; ebből a obiból tegyük vizsgálat tárgyává a keleti gyepük szilágy- és biharmegyei szakaszát:

Kezdjük rögtön a Meszes-kapunál, ugyanis az itt elvonnuló gyepűkről! már Anonymus krónikájából is értesülünk, mikor az e részen található „kőkapukról“ és „clausurákról“ — gyepűkről tesz említést.³⁾

Ezt bizonyítja egyébként a Tilhol melletti Őrmező és Őrhegy neve is. Ez őrségek közelében, Szilágy megyében vannak Erked, Korond Udvarhelyszéken, Pánit, Sámsond (ma Sámson) Marosszéken, Tusnád (ma Tasnád), Csíkiszéken és Vaja szintén Marosszéken is megtalálható, jellegzetes nevű helységek, ezek közül az utóbbi székely ág is, továbbá Szilágy-Orbó, mely neki mása a Székelyföldön. mint Orbói vagy Orbai-szék található meg. E gyepük elsődleges, biharme-

³⁾ Anonymus: 22. caput.

gyei szakaszánál a háromszékivel azonos itteni Albis, Székelyhíd, Gyepüs- (ma Gyepes-) patak, a szomszédos s a marosszéki Szalárd-telkével azonos nevű Szalárd, Gyepüs- (ma Gyepes-) ér, az örhegy melletti s ma Váradlesnek nevezett Less közelében lévő ősi szók elv Telegdág nevét fenntartó Mező-Telegd, — melynek egyik földrészét Székelymezőnek hívták —,4) majd ettől észak felé „a székely Adorján-nem és a marosszéki Kis- és Nagy-Adorján nevű községek nevét fenntartó Adorján-pusztá hirdetik az egykori székely határ-örség itteni szereplését. De találunk a gyepűknek) e szakaszain más jellegzetességeket is, melyeknek a Székelyfölddel való egyezősége szintie kísérteties: Okleveles bizonyítékunk vaui rá, hogy Vata-Somlyó (jelenleg Szilágy Somlyó) határa Szék-pataknál Kezdődött s Szék-földjénél (Terra Szeek) és Csebinél végződött.5) Ilyen Szék-nevű helységeket bőven találunk még e részen, mint Felső-Szék. (Szilágy) Márka-Szék, a gyepű bihari szakaszánál Szék-telek.6) — melyet később Székelytelek néven említenék — és a délbihari (Bél) Márka-Szék. *Nem tarthatjuk véletlenségnek a fentebb említett 8 Székelyföldön is megtalálható jellegzetes helyneveknek a gyepűk e szakaszán való előfordulását, éppenúgy, ahogy nem lehet véletlen adottság a Szék-nevű hely- és más földrajzi neveknek a csoportos előfordulása sem, hiszen ezek is karakterisztikusan a székely életkeretnek a sajátosságai. Ha ezekhez az adatokhoz hozzávesszük a Meszeskapu tövében, Örmező és örhegy közelében fekvő Szamosudvarhelyt, mely megkapó egyezőséget mutat az udvarhelymegyei Udvarhely anyaszékkel és ha tekintetbe vesszük, hogy Szamos-Udvarhelytől pár kilométerre egy Csigle (ma*

4) Bihar vm. ltár. térképgyűjtemény.

5) Hazai Okmt. VI. 89—93.

6) Néprajzi Füzetek 4. sz. 41.

román nyelvi hatás folytán Csiglen) nevű helység található, mely a krónikában szereplő és a székelyekkel kapcsolatos Csigle mezejét idézi emlékezetünkbe, nem nyomhatjuk el azt ől határozott érzésünket, hogy itt egy, a jelenleginél időrendben korábbi Székelyfölddel van dolgunk; viszont a hajdan e területen lakói székelyek som lehetek mások, mint az itt elvonuló gypűknek az őrei, ahogyan a későbbi Székelyföldön szereplő székelyekről is. mint határőrökről történik említés.

3.

Őstörténeti nyomok északon.

Szatmár megyében is erős gypűőrséget állítottak fel. A mai Szatmár-Németinek egyik dülőjét Váczmánynak⁷⁾ nevezték, Váczmány pedig ősi székelyföldi helynév és ágnév. Régi historikusunk, Palugyay János bizonyos Gypűs utat is említ, éppen Szatmár-Németi határrészéül, mely többek között Homoród árka és Hodos között vonul el s úgy Hömö-löd, mint Hodos a Székelyföldön is megvannak. Határozott gypűnyomot jelez azonban itt, Szatmár megyében az egykori Nagy-Egér erdőben vonuló s oklevélben említett gypű adatunk! is,⁸⁾ nem is Csoda, hiszen a Szamos völgy szatmári szakaszán elég fontos volt az őrség megerősítése, mint azt a Székely-földön is egytől-egyig megtalálható itteni Angyalos., Dábfalva, Atya stb. helységek is mutatják.

Ez őrszék telepek azonban mégsem itt kezdődtek, hanem közelebb az ország belsejéhez, Szabolcs megyének

⁷⁾ Nyr. X. 432.

⁸⁾ Ad Indaginem vulgariter Gepu in Sylva Nagy-Egér, Szatmár m. Y. ő. Jerney J.: Nyelvkincsünk az Árpádok korából 46.

Nyírség nevű részén. Tudni keli ugyanis, hogy, habár, most síkterület van itt, nem oki nélkül nevezték e részt Nyírségnek, hiszen nyírerdőség volt. a régi időben e részén. Ida t. i. az ellenség a szatmármegyei Számos-völgyön benyomult-, ez a nyírfás erdőség alkalmas búvóhelyül szolgálhatott arra, hogy a magyar Alföldet alattomban megtámadja. Erős őrséget kellett tehát itt is felállítani, bizonyítja ezt a szabolcsi Vaja nevű helység, hiszen Vaja, — mint már említettük, — mint Székelyföldi hely- és ágnév is előfordul. Vajától délre fekszik, habár Szatmár megyében, az udvarhelymegyei Derzsse-el azonos Derzs közvetlen Vaja tőzsomszédságában van ő, Vajától északnyugatra pedig Székely, északra Lövöpetri, Lövő, Őrmező és Őrladány községek találhatók, mely utóbbi Összeépült a székelyföldi Endes nevű helynevekkel azonos hangzású Endés-pusztával. A felsorolt helységek tehát mind-megannyi máig is élő tanúi a szatmári Számos-völgy előtt fekvő s hadászati szempontból oly fontos Nyírség hajdani gyepűőr-telepeinek, jobban mondva gyepűőrségeknek. Nem hiába emlegették e részt valamikor Terra Székely, Székelyföld néven.⁹⁾

Nemcsak e szakaszon, de az ország többi részién is fel-találhatók ezek a székelységgel kapcsolatos gyepűnyomok, mintegy Körülvéve a honfoglaláskori Magyarország lakott területeinek peremét. Ilyen örtelepek (őr-székek) létesültek a Bodrog völgyében is, ezt mutatja a zemplén megyei Őrhegy, kifisé lejjebb pedig a szabolcsmegyei Tiszalök mellett létezett s erősséget jelző egykori Vaskapu-pusztától¹⁰⁾ északnyugatra a szintén Zemplén megyében lévő Zombor: E helységben egy NVI. századbéli oklevél szerint földközösség dí-

⁹⁾ Legalább is e néven örökölte meg a későbbi időben az itt említett Székely község nevét egy, a nagykállói Kállay család levéltárában talált ősrégi adat. Anjou. k. II. 171.

¹⁰⁾ Fodor Ferenc: Adatok a magyar gyepűk földrajzához.

vott,¹²⁾ akárcsak az erdélyi székelyeknél. Érdekes, hogy ugyancsak ez oklevél említ itt, Zomboron, magukat széke-lyeknek nevezd erdőkerülőket.

Erosségek voltak a Hennád völgyében is, Abaujban: P.-Tövis, Árka, Regéc, Füzér, a szintén gyepüket jelző Torna fe az egykori Gyepüsvölgy¹³⁾ jelezték itt a határörtséget. Igaz, e gyepünyomok, — mint Árka, Gyepüsvölgy, stb. — köze-
lében lévő Regéc és Füzér helységek hasonmásai nemi for-
dulnak elő a mai Székelyföldön, de miként Zomboron, itt is
emlegetnek az okleveleik későbbi századokban magukat szé-
kelyeknek nevező erdőkerülőket, sőt a regéd 'székelyeknél
határozott utalás történik a székelyekre annyira jellemző
százaz intézményre is.¹⁴⁾ Regéétől és Füzértől nyugatra? szin-
tén Abaujban van Alsó- és Felsőgagy, melyeknek párja a
Székelyföldön Gagy község nevében található fel, de ugyan-
csak itt van Peder helység is, melynek egyik határrészét
Székelytónak hívták,¹⁵⁾ továbbá a háromszéki Eresztvényvel
egyhangzású Eresztény. Még csak azt jegyezzük meg, érde-
kesség gyanánt, hogy a „gyepüelve“ kifejezések éppen
Zemplén és Abauj megyékből, — hol e kései székelyek em-
lítettnek — maradtak fenn legtovább.

De északi bármely kritikus helyén másutt is megtalál-
juk a széfcelységnek a gyepünyomokkal való összefüggését:
így Borsodban Gyepüsföldi pusztá,¹⁶⁾ Töviséig Pusztá.¹⁷⁾ He-
vesben Kál (marosszéki helyiség is), a későbbi székelyföldi

¹²⁾ M. Gazd. tört. Szemle 1895. 291—94.

¹³⁾ Fodor i. m.

¹⁴⁾ Századok 1890. 459—61.

¹⁵⁾ Erdély és népei. 430.

¹⁶⁾ Fodor. i. m.

¹⁷⁾ A Tövis, Tövises összetételű helynevek általában az ak-
kori primitív, de a kornak s kezdetleges harcászatnak és hadi-
technikának megfelelő ú. n. túske erödművekkkel voltak kapcsó-
latban, akárcsak a „Tornák“, V. ö. Fodor i. m.

székek őseként szereplő Szék, Csegegyepüfő,¹⁸⁾ Nógrádban, a Székely földön is meglévő földrajzi nevekkal egyező Zobor; és Bodony, továbbá Csiglafő¹⁹⁾ és Udvarhely.²⁰⁾ Ez utóbbi lehetett tehát az elsődleges északi gyepük közigazgatási középpontja.

Az északi gyepük feljebb-tolását jeleníthették) már azok a gyepünyomok, melyek Zólyomban, Szepesben, Sárosban található, illetve északkeleti irányt véve Zemplén felső részén, majd Ungbun, Beregben, Ugocsában és Máramarosban folytatódtak. így Zólyomban a gyepü-közigazgatásra emlékeztető Bábaszék mellett a végőrséget jelentő Végles található,²¹⁾ Szepesben pedig Nagyőr és Mátéfalva, mely utóbbinak határjelét egy 1277-ből fennmaradt oklevél szerint régi Gyepü, ve tus Gepeu néven hívták.²³⁾ Ezek közelében voltak Bethlenfalva székhellyel az egykori tízlándzsások székei, kiknek a székelységgel való esetleges hajdani kapcsolatát főleg a szomszédságukban lévő Széki, — majd Székelyfálvának is írt²⁴⁾ helység neve engedi gyanítani. Sárosban az előretolt gyepüket bizonyítják az itteni Kolosso—Kolozs, vagyis gyepütorlasz értelmű helység, illetve a szomszédságában fekvő Cigié s a székelyföldi Csik-Delne helységhez hasonló hangzású Delne-Kakasfalva. másként Delne-fő,²⁵⁾ Delne tőszomszédságában van egy Klauzura,²⁹⁾ magyarul

¹⁸⁾ Pesthy: Magyarorsz. helynevei, I. 66. és Hazai oklvt. 444., hol az oklevélben Nagyheekhegye — Nagyszék-hegye — is előfordul.

¹⁹⁾ M. Ny. 1915. 314.

²⁰⁾ Ethnographia 1898. 415.

²¹⁾ Fodor i. m.

²³⁾ V. ö. Dr. Fekete Nagy Antal: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása.

²¹⁾ Néprajzi füzetek 4. sz. 42.

²⁵⁾ Tóth Sándor: Sáros vm. monogr. II. 385.

²⁶⁾ Tóth Sándor: Sáros vm. monogr. II. 385.

szintén gyepűt jelentő helység, de itt volt valamikor Gyepüsataka is.²⁷⁾ Innen Zemplén megye felső részén nyomultak a gyepük Őrmezői és három, egymásba épült helyfeégy Strázs, Füzésér és csebb mellett, — melyek közül Sztrázs az ör elszlávosított alakja, Csebb pedig az udvarhely széki Csöbb helység nevével egyhangzású, — Ungba, hói a szintén kolozsokat jelző Kalusa, Székó²⁸⁾ (=Székóvó az erdő: óvó, vagyis Ardó mintájára összerántva), Őr, Nagy- és Kis-kapus jelezték továbbvonulását.

Beregben Kulcsárka, Bereg-Végardó irányában volt a gyepük természetes folytatása s ezen a tájon fekszenek (Vámos-) Atya és Kászony helységek, mindkettő (előbbi Vámos jelző nélkül) a Székelyföldön is ismeretes, sőt utóbbi csak Kászon-nak írva, Csíkszéknek egyik ismert alszékét képezte. (V. ö. Csík-Gyergyó és Kászonszékek.) Ugocsa megyében Nagyszöllős, Szöllősvégardó és Sasvár mellett húzódhatott a gyepű ls vonult a Tisza völgyében a Királyháza melletti Felszásznál Máramaros felé, hiszen, hogy itt gyepű volt, mutatja az, hogy Felszász 1272-iki kiváltságlevele a

²⁷⁾ Fodor i. m. Y j, ’

²⁸⁾ Ha Kalusát és Székót a térképen egy egyenes vonallal összekötjük, a vonal külső részén, mintegy a gyepükön túl, légvonalban a két helység között van egy Jeszenő nevű község, mely utóbbi mellett egy Gyepűelve nevű helység létezett. Ez a Gyepűelve (szóról-szóra gyepűn túlfekvő, gyepűntúli rész) Fel-némettel együtt, mint birtok említetik. A továbbiakban ez olvasható az oklevélben: „Quedam semita adicta villa Jesszenev in provinciam Gepel ducens“, vagyis az említett Jeszenő mellett vezetett egy bizonyos ösvény, Gyepűelve tartományba. A gyepűelvekre tehát minduntalan átjártak őseink, az, mint provincia, tartomány az országhoz szorosán hozzátartozott, a magyar állam, közelebből a Szent-Korona jogán a király rendelkezett vele, itt helységet, települést létesített alapított, birtoko adományozott: Gyepelyt. így aztán, szintén a Szent-Korona jogán telepítette a király, — mint azért, mégis jobbra lakatlan területre — e provincia, országtartománynak nevezett Gyepűelvébe a felsőhegyvidéki ruténeket.

gyepút már Máramarosban említi „Indagines silvae Maramarosi“.²⁹⁾ Különbén Nagyszöllös mellett az egyik dombot „Székely-dombnak“ nevezték, egy bizonyos Salamoniia. Domokost pedig „de Generatione Syculorum de Saswar“, a saisvári székelyek nemzedékéből, minden valószínűséggel az ugocsai sásvári gyepük ottmaradt őrnemzetiségéből származtathatjuk, annál is inkább, mert az ezzel kapcsolatos Uke-tyevith-Fazekas-féle per, hol ez oklevelet felmutatták, a tiszántúli tábla előtt folyt le, tehát a székely Salamonia Domokost is a tiszántúli Salsvárról lehet származtatni.³⁰⁾

Máramarosban a Tisza, völgyében folytatódtak a gyepük, melyekről, — mint említettük, — 1272-ből okleves adatok szólnak. Gernye székely tájszó; száraz fatörmeléklet jelent, a máramarosi Tisza völgyben fekvő Gernyész nevű helység kétségtelenül az egykori gyepük elszáradt famaradványairól kapta nevét, mely e völgyi részen végigvonult. Különbén Gernyeszeg község Maros-Torda megyében, Gernyész-völgy pedig határrész a Székelyföldön.³¹⁾ Ugyancsak a máramarosi Tisza-völgy hajdani gyepüinél feküdtek Sándorfalva, Karácsonyfalva és Száldobos, nem merő véletlenül mindhárom egy és ugyanazon székely megyében, Udvarhely megyében is előfordul, a szintén itt fekvő Rónaszéki pedig a gyepümenti székelyeknek a székelyföldihez hasonló, de korábbi széki-közigazgatására mutat. (Nagyon valószínűsíti ezt az a tény is, hogy e részen az egyik hegyet Székely-hegynek hívták.³²⁾

²⁹⁾ Fejér: Cod. Dip. V. 1. 176—177.

³⁰⁾ Szabó István: Ugocsa m. 429.

³¹⁾ Csebb határában, Udvarhelyszéken.

³²⁾ Lipszky: Repertórium, Com. Marmarosiense 628. — Ma Székül, a jobbára rumun származású valachság (oláhság) keresztelte át ősi magyar nevét e névre, kiket, — tudjuk, hogy — csak a későbbi századokban, 1335-től kezdve Bogdán vajda s

Megtalálhatók ez ősi székely állapotra mutató nyomok a gyepük északnyugati szakaszán is. Így már Barsban, Garamszentbenedek felett van Várta-hegy,³⁴⁾ itt feküdt azonban a Becse-Gergely nemzetség birtokaként Széki,³³⁾ nemkülönben létezett itt egykor egy Székely nevű helység is.³⁶⁾ Az utóbbi beszél önmagáért, az előbbi pedig a székely közigazgatásra jellemző. Bars megye határán, mindjárt Nyitra megyében találjuk Ghymest (V. ö. Csíkyimessel), mint a Forgách grófok ősi birtokát s közelébe eshetett Bardócz-földe is, ahova a Forgáchokat 1519-ben iktatták be.³⁷⁾ Bardócz-Szék, miként Keresztúr-szék, szintén fizék volt. a Székelyföldön s van egy Bardócz nevű régi székely család is. Itt van Bodok, mely hasonnevű székelyföldi helység is, az itteni Zobor-hegy neve pedig Zobor nevű heglánc nevében található fel a Székelyföldön. Itt találhatók még Nyitra megyében Kőkapu-hegy. Sztrázsa,³⁸⁾ a gyepüközigazgatásra jellemző P.-Szék, továbbá Pusztas-ős Nemes-Kürt helységek, mely utóbbiak névadója valószínűleg a honfoglaló magyar Kürt törzs tagjai közül került a székelyek közé, hiszen Kürt, mint az ősi székely Medgyes nem egyik ága szerepel. Nemcsak jellegzetes székelyföldi helynevek, székiek, ágnevek, de székelyföldi határ- és dülőnevekre; jellemző adatok is találhatóak bőven ez itteni gyepűknél szerepet játszó székelység között. Pld. a lövő elnevezések kapcsolatban vannak a gyepűkkel s egy itteni Lövő nevezetű család őse Szalamér

főleg- szláv, kán, tatár, stb. eredetű kenézeik — mint Tatamér, Szeneszláv, Probosztov, Vlaszin, Tatár, Szerescsen, stb. — vezetése alatt telepítettek át a román fejedelemségekből e máramarosi részekbe.

³⁴⁾ Fodor i. m.

³⁵⁾ Wertner Mór: Magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig I. 95.

³⁶⁾ Erdély és népei 43.

³⁷⁾ Dr. Éthey Gyula: Vágvölgyi krónika 165.

³⁸⁾ Fodor i. m.

volt, ³⁹⁾ volt azonban egy Szalamér nevű határrész is, a mai Sepkiszentkirály faluban.⁴⁰⁾ Könnyen megmagyarázható e szoros kapcsolat az itteni gyepük népe és a mai Székelyföld között, hiszen éppen innen, a Vág mentéről említik oly korán okleveleink a székelységet. (Siculi de Wagh).⁴¹⁾ Ez erős északnyugati határorség természetesen a szomszédos mai Pozsony megye területén is folytatódott: Itt volt Boleráz melynek hátárrészeiben szintén okleveles adatok említik a székelyeket⁴²⁾ s Boleráz közelében fekszik egy Fancsal nevű hegység? melynek mása az udvarhelyszéki Kadicsfalva határában, Ülke mellett található meg, a Vág közelében fekvő Gelence (ma puszta) és az innen délnyugatra lévő Csente pedig (ma szintén puszta) ugyancsak megtalálhatók a Székelyföldön, ahol is Gelence egy háromszéki község, Csente pedig háromszéki hegy és dűlő nevét jelzi. Ugyancsak itt van a mai Pozsony megyében Székelyfalu, de maga Pozsony város neve is megtalálható a Székelyföldön, mint Poson, ősi székely ágnév, Foson nevű dűlő Hencfalva határában s Poson székely család.⁴³⁾

Nem csoda ezek után, ha egyes részeket székelyek földje, — „Terra Siculorum“ — néven emlegetnek okleveleink a mai Pozsony megyéből, e megjelöléssel említik ugyanis a gyíósi (diósi) solymósi birtokkal szomszédos részt.⁴⁴⁾ E Sólumos név, mely a gyepüknél mindenütt előfordul, itt is egy ilyenű gyepürészletet jelezhetett.⁴⁰⁾

³⁹⁾ Századok 1938. szept.-okt. 282.

⁴⁰⁾ Pesthy Frigyes: Magyarország helynevei.

⁴¹⁾ Fejér: Cod. Dip. Y. 3. k. 547—48.

⁴²⁾ Fejér: Cod. Dip. IV. 2. köt. 373. és ezzel összefüggőig IV. 1. köt. 470.

⁴³⁾ Y. ö. Poson Lőrinc lófő székely, Szék. Oklvt. V. köt.

⁴⁴⁾ Jerney Keleti utazásai I. 257.

⁴⁵⁾ V. ö. az okleveles bihari, solymosi gyepüket (Wenzel, Árpádkori okm. X. 153.) s az erdélyi gyepüiméi és a Székelyföldön is előforduló „Sólumosokat“, mint helyneveket.

Őstörténeti nyomok nyugaton és délen.

A nyugati gyepekénél is ugyanez a helyzet: A mai Moson város neve megtalálható Marosszéken, mint község s van ilyenű régi székely család is, így itt is, mint általában mindenütt, a viszony e, nyugati gyepterület és a Székelyföld között nem csupán helyrajzi, de vérségi is. A gyepek és a székelyen e sokak előtt talán rejtélyesnek látszó ősi összefüggésének világos magyarázatát itt is megtaláljuk, ha az idevonatkozó okleveleket gondosan szemügyre vesszük: Ugyanis egy Lippold nevű mosonyi cívis, polgár megkapta IV. Béla királytól Perin vagy Perlin falut (= Parendorf, Párndorf, Pándorfalu), amelyet a király ezzel kivett Moson vár birtokából. Ez a falu és a tőle délre fekvő Szombathely (ném. Újtelep — Neusidl. ma Nezsider) közt volt Moson vár erdőreinek Kál nevű földje. Lippold azt mondta a királynak, hogy e föld nélkül Perin falu már akkor sem tudott megenni, amikor még Moson vár birtokához tartozott; kéri tehát falujához Kál föld felét, A király megkérdezte Csák mosoni ispánt, aki megerősítette Lippold polgár állításait olyképpen, hogy az említett erdőri föld fele Perin faluhoz tartozott már akkor is, amikor ez a falu még a váré volt.⁴⁸⁾

Kál tehát Perin falu tartozéka, volt, amelyről azonban Tamás esztergomi érsek tanúvallomásából megtudjuk, hogy hajdan székelyek lakták.⁴⁷⁾ E mosoni Kál nemcsak azért méltó figyelemre, mert egy székelyektől lakott falu tartozéka volt, hanem azért is, mert ikerpárja megtalálható a Székelyföldön, Marosszéken, az ottani Kál faluban, sőt mi több,

⁴⁰⁾ Wenzel: Árpádházi Új Okm.- t. VII. 89.

⁴⁷⁾ Tört. Szemle 1914. 544—545.

éppen a marosszéki Kál tőszomszédja egy marosszéki Mason nevű falu.

Visszatérve a mai Moson megyére, az, itteni Moson várostól és Káltól keletre esik egy Kálnok nevű helység, melynek székelyföldi ikerpárja szintén megvan. A fenti idézett oklevélből az is kitűnik, még, hogy Kál Gálos és Gáta helységek szomszédságában volt s Gátán az oklevél idejében speculatorok, örök lak tan. Már most nevezett község határ-erdejét Hagenowe (Hagenau = Gyepüsliget) névre keresztelték át a későbbi, odatelepített hospesek.⁴⁸⁾ bizonyára az egykori gyepükről. Ha figyelembe vesszük, hogy itt, a Fertőnél, a szomszédos Legénytón besenyők laktak, úgy feltételezhető, hogy éppen nyugaton, — hol nem kunok és besenyők, hanem a német fejedelemségek ellen kellett az országot megvédelmezni, — besenyőket is osztottak a székely határőrök közé, ezért található meg később e különzetikumú török nép nyoma a székelyek Besenyő nevű ágában s Besenyő nevű háromszéki székely községben, a székelyek közévaló besenyő beosztás eleven emlékeként.⁴⁹⁾

⁴⁸⁾ Fejér. V. 1293.

⁴⁹⁾ A besenyő népnek határőri szereplésével, majd, mint ilyennek a székelységbe való jutásával kapcsolatban pontosan megállapíthatjuk a következőket:

1. Nem minden határőr volt székely — ezzel szemben azonban, mint később látni fogjuk —;

2. minden székely határőr volt.

3. A besenyők nem mind voltak határőrök. — mert, mint az akkori legerőteljesebb nemzetiség, szanaszét, mindenütt laktak az országban; — így az Alföld kellős közepén, Szolnok közelében, a Tisza mellett van Besenszög; Kunhegyes és Karcag között a besenyő eredetű P. Tornaj; Makótól délre, de már Torontál megyében Ó-Besenyő, stb.

Láthatjuk tehát, korántsem lehet minden besenyőt határőrnek tartani, ha csak fel nem tételeznénk azt a képtelenséget, hogy az Alföld közepén is voltak gyepük. Ezeket azért tartottuk szükségesnek leszögezni, mert egyesek minden régi besenyő te-

A moson-fertői gyepűrendszer Sopronban a mai Sere határában folytatódhatott, hiszen valamikor Lewew = Löwö, alias Sycz = Schütz néven emlegették okleveleink e falut (Csánki: Tört. földr. III. 618.), e Sérczről azonban azt is tudjuk, hogy határának egy részét egy Szék nevű helység képezte (Századok, 1903, 431), tehát itt is nyoma van a gyepű-közigazgatásra jellemző s a későbbi Székelyföldön is megtalálható Széknek. Vasban a kolozsokat jelző Kolozsvár és Kolos-pusztá, a sok őri jelzővel összetett helynév, az oklevelekben birtokként együtt említett, s egymással szomszédos Vasszék, Gyepűfüzes (Szamota: Oklevélszótár 899), Sáros szék jelzik, a feltétlen gyepűnyomokat és az azoknál lévő fezékeket.

De nincs híja azoknak a jellegzetes, a mai Székelyföldön is meglévő helységeknek sem, amelyek itt Vasban, e gyepűnyomoknál feltalálhatók, így Bárdos, Bárdos megvan Marosszéken is; Baksafalva, az udvarhelyszéki Kis-Almás régi neve is ez volt; Kotormány, e jellegzetes, Székelyföldön is megtalálható helység Csíkszékben Potyond és Csekefalva között van, viszont a most említett csíkszéki Csekefalva Vasban is megvan, ma már Csekefának hívják, a vas megyei Uraly pedig más írásmóddal, tehát, mint Uraj, Marosszékén található fel. Itt voltak valamikor a jellegzetesen székely udvarhelyszéki Timafalva- marosszéki Folyfalva s a szintén marosszéki Csibafalva másai is, az egykori vas megyei Timafalva. Fulyifalva és Csibafalva falvak is.⁵⁰⁾

leppen egyúttal határórséget is látnak. Különb en ezt a me-
rev s a valóságot egyáltalán nem fedő beállítást világos okfej-
téssel cáfolta meg Kniezsa István egyetemi tanár: A nyugatma-
gyarországi besenyők c. értekezésében V. ö. Domanovszky
Sándor Emlékkönyv 1937. 323—337. lapjait,

⁵⁰⁾ Csánki i. m. 803; Mon. Strig. II. 742. és 748.
Itt még szorosabb székely vonatkozást kell látnunk, ha
úgy a hajdani vasi, mint ikerpárját, a marosszéki Csibafalvát

Ez erős szék-közigazgatás alatt álló vasmegyei nyugati, de általában a délnyugati gyepük középpontja valószínűleg a Csík-C sic sóval egyező Csicsó-, a csikszéki Potyondal azonos Potyond, Őrtilos s az egykori tuskeműveket, mint gyepüket- szintén jelző Tüskevár somogymegyei helységek közelében és a szintén somogymegyei Böhönye határrészéül említett egykori Székelyerdőtől⁵¹⁾ délnyugatra fekvő Somogy-Udvarhely volt, -majd Baranya alsó részén, a Dráva völgy mellett folytatódhatott e székely határország a jellegzetesen székely Endes-pusztá, a latin oklevelekben clausurákma, magyarul gyepüknek említett Csabagáta farka hajdani helység s Csibagát, — mely az Árpád-korban szintén Csabagát, Csabagátja néven szerepel⁵²⁾ — mellett, kb. a Szerénységig.

Nagyon érdekes, hogy gyepűnyomokat találunk aztán a Szerénység szögletéből az előbb vázolt gyepükkel ellentétes irányba haladva, nyugat felé. Ennek megvan az alapos történeti háttere, mielőtt- azonban erre közelebbről rávilágítanánk, tegyük egy kissé behatóbb vizsgálat tárgyává ezeket a gyepűnyomokat:

A Szerénység keleti határánál található Sid, régen Csíknak nevezett helység,⁵³⁾ továbbá kissé nyugatra Korodj

egylenőnek vesszük Csabafalvával: erre nekünk jogos alapot ad az — mint alább látni fogjuk — hogy a drávamelléki gyepüknél clausura, magyarul gyepű szóval összeírva említenek az oklevelek egy Csabagátfarka és egy Csibagát nevű -helységet s ez utóbbi ősi Árpád-kori eredeti neve szintén Csabagát, Csabagátja volt. (Csánki i. m. II. 478.)

⁵¹⁾ Erdély és népei 43.

⁵²⁾ Csánki i. m. II. 478. és Szamota: Oki. szótár 899., 295. N. B.: A Gát-nevű helységeknek szintén határozott gyepű értelmük volt, amit „Vádit per metas ad Indaginem“, „Indaginem que Gat-h dicitur“, „Quodam clausione térré que vulgariter Gat appellatur“ stb. kifejezések világosan mutatnak. V. ö. Szamota: Okl. SZ. 295.

⁵³⁾ Népr. Füz. 4. sz. 41.

(V. ö. Kóro-gy, a Székelyföld Szélén, bizonyára egy ily nevű helységből elszlávosítva). Dálya (ma Dálj v. ö. a székelyföldi Dályával), Klis (a Kolozs gyepűtorlasz, gyepűzár, gyepű névből elszlávosítva), valamint egy újabb Csabagáta, itt is mint clausura — gyepű jelzővel említve⁵⁴⁾ s hajdani Székelyfalva nevű helységek találhatók.⁵⁵⁾

E székely határőrség Kimondott horvát területen folytatódott aztán, így Pozsega megyében szintién Van egy Klis a nevű helység, valószínűleg a kluzsa szóból, a mai Körös-Belovár megyében pedig volt egy Gyepű-Szentpéter,⁵⁶⁾ egy Gyepű nevű⁵⁷⁾ s egy, Marosszéken szintén feltalálható Moson nevű helység.⁵⁸⁾

Nem tagadhatok tehát a gyepűnyomok s azoknak a székelységgel való oly szoros kapcsolata itt sem, hasonlítsuk azonban össze e terület megszállásának bizonyítására szolgáló történeti forrásokat:

Kissé túlozva, megemlékezik arról, hogy hogyan jutott e terület a magyar államhatalom birtokába, maga a nem mindenben hiteles Anonymus is, amikor az Árpáddal rokon, két egy testvér Zoárd és Kadocsával — kik közül Zoárdot, mint a Csaba-magyarjai nép vezérét említi — e területet magába záró részeket is elfoglaltatja Durazzótól a Rácföldig. Már említett gyepűgyomaink valóban a Rácföld szomszédságában, vagyis a keleti Szerémségben kezdődnek, de, ha közelkorú, így Anonymusnál hitelesebb történetírókat vesszünk alapul, akkor — az esetleges- lakatlan gyepűelvét, mint ortezág válasz tó közt leszámítva — a gyepűnyomok, így a benépesített drávántúli terület valóban nem terjedhettek délebb-

⁵⁴⁾ Szamota: Oki. szótár 899. 295.

⁵⁵⁾ Vasi Szemle 1935. 148.

⁵⁶⁾ Csánki i. m. II. 39.

⁵⁷⁾ Pesthy Frigyes: Magyarország helynevei 270.

⁵⁸⁾ Wertner M.: Magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig II. 279.

re, mint ahogy azt az általunk kimutatott s a gyepűvel, illetve székelyekkel kapcsolatos helynevek tényleg igazolják. Ugyanis Const. Porphyrogen. császár: De administrando Imperio című munkája 41. fejezetében világosan említi, hogy a magyarok nemcsak a Dunán túl (túl a Dunán), hanem a Dunán innen (Konstantinápolyból értve), a Duna és Száva folyók között (azaz a mai Szerémségben) is laknak.

Felhozhatná még valaki, hogy, ahogyan Anonymus sokat, úgy Bíborban született Konstantin császár éppen keveset mond a magyarok által elfoglalt; illetve megszállott területeket illetőleg, hiszen mi gyepűnyomainkkal — habár a Száva felett, — de benyomultunk egész Horvátországba, így területünk többet foglal magában, mint a Const. Porphyrogenitus által említett Szerémség. Itt megint csak Const. Porphyrognitusszal felelünk, ki leírja a valódi ősi Horvátország határát, mely a Kulpától délre, az Adra tenger mellékén. a Csetine folyóig terült el.⁵⁹⁾ Világos tehát, hogy a mi gyepűnyomaink jóval a Kulpa felett fekszenek 9 ha most már teljesen figyelmen kívül is hagyjuk a gyepüket, nem nehéz megmondani, hogy hová tartozott ez a kis terület abban az esetben, ha a régi Horvátország határai észak felé, Magyarország felé már a Kulpánál végződtek.

Közben ezt a területet Magyarország elveszthette, hiszen a Szerémséget is magában foglalta, már pedig a Szerémség csak a királyság alatt kerülhetett állandóbb jelleggel Magyarországhoz, sőt akkor sem véglegesen, mert három ízben is elveszett (1128.—52.—60.) s volt görög birtok, Frankochorion.⁶⁰⁾ Mindenesetre, volt idő, amikor az álta-

⁵⁹⁾ Const. Porphyrogenitus: De administrando Imperio 31. és 40. fejezet.

⁶⁰⁾ V. ö. Karácsonyi: Szt. István oklevelei 40—53; Századok 1901., 1057. és Karácsonyi: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 34.

lunk kiírt gyepűnyomok — legalább is annak egy szakasza — valóban országhatárokat is jelentettek, hiszen a Duna és Száva Közén, a Szám Szentdemetertől (Mitrovica) Szentgergelyig (Gergurovce) terjedő vonalán a pécsi egyházmegye határa egyúttal az ország határa is volt Bolgárország, majd 1018-tól kezdve a görög császárság felől. A pécsi püspökségnek e vonaltól nyugat felé eső fő esperességét ugyanis „Marchiának“, „határterületnek“ nevezték.⁶¹⁾

Íme letárgyaltuk nagyjából azokat a gyepűnyomokat, ameddig az első honfoglalók szállásterülete terjedt. Ismételjük, ez nem a honfoglalás külső határa volt, hanem a letelepedés terjeszkedési vonala, hiszen az egész Kárpát-medencét vették birtokukba s e gyepűkkel csak szorosan vett tűzhelelyeiket biztosították őseink. *Láthatjuk, hogy a székely határőrség teljesen körülvette az akkori lakott Magyarország egész peremét, itt községeket alapított, melyeknek emlékét magával vitte és neveikben tovább örököltette, ha a gyepűket külsőbb részekre helyezték vagy más gyepűszakaszokra osztották be őket. Ezzel magyarázhatók azok az azonosságok, amelyek az északi és nyugati gyepűknél található helynevek és a keleti gyepűk helynév-adatai, valamint a székelyföldi helynevek között fennállanak.*

5.

A székelyek és a pogány magyar nemzeti mozgalmak.

Szándékosan nem szólottunk eddig az első országok gyepűk délkeleti szakaszáról, mely kb. a délbihari béli helyektől Arad, Temesi és i Krassószörény megyéken húzódott

⁶¹⁾ V. ö. Karácsonyi: Szt. István oklevelei 40—53; Századok 1901., 1057. és Karácsonyi: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 34.

át és az Al-Dunáig terjedt. Ez a szakasz volt ugyanis az, mely még jóval azután is fennállott, amikor máshol mindennél küljebb helyezték a gyepeket a Kárpátok vonala felé.

Hogy e gyepezőskaszon is székelyek fejtették ki a határon tevékenységet, bizonyítékul szolgálnak az itt található alábbi helynevek: Délbiharban, a béli hegyeik nyúlványainál Kórógy (a mai Székelyföld szélén is megtalálható), Tagadó-Medgyes (székely hely- és nemzetségnév is) és Márka-Szék (—határ-, gyepezősk) helységek találhatók a gyepe mellett, mely átnyúlva Aradba, illetve a régít Zaránd megyébe, Boros-Sebes (a mai Sebesi-, vagy Sepsiszék őse), Boros-Jenő és Kis Jenő (Jenő székely hely- és nemzetségnév). Gyeptis (határrész a Fehérkörös környékén), Bárót. (Háromszéken is megtalálható helynév), Bethlenfalva (Udvarhelyszéken is megvan), Árkos (ma Járkos, oláhoan, v. ö. Sepsi-Árkos), Árokszék, Szék, Székudvar, Székeshelyfalva (Zekeshelfalva), Székely (ma iSzikula), Gyepezőerdő (határrész név, a középkorban egész erdőséget hívtak így az egykori Zarándban), Vadad (Marosszéken is megvan). Hodos (Marosszéken is megvan), Bálványosillytó, (helynév v. ö. a székelyföldi Bálványosváráljával), Seprőd (székely hely- és nemzetiségnév is), Pórszékely, Száldobos (Udvarhelyszéken is megvan), Zábrány v. Ábrány (székely ágnév is), Bődön (helynév Háromszékben is), Gyirak-szék, Mácsalaka, Mácsaszéke, Csaba (a székelyek mondái Csaba királyfiára emlékeztet). Buda, Budafalva (v. ö. mindkettőt a székelyföldi Budavárával), Zomorufalva (Zomorú székely ágnév is), Martonos (v. ö. bár omszékmegyei Sepsimartonos), Sólomos (v. ö. az udvarhely széki Kissólomos és Kagysólomos s a már említett okleveles solymotei gyepeket), Halmágy (helynév, v. ö. a későbbi belső Erdélyben fekvő okleveles halmágyi gyepeket) és Ménes (Marosszéken is megvan) helységek mellett folytatódott, Temes és Krasznósző-

rény megyéikben pedig Harcófalva (udvarhely széki helynév-is, ma. csak Harcó vagy Hocó), egy újabb Vadad (Marosszé-ken is megvan)? másodsor szintén előforduló Hodos (bizo-nyára az ősmagyar Hadasból, a Székelyföldön is kétszer fordul elő, úgymint Marosszéken és Csík széken, utóbbi Gyergyó-Hodos név alatt), Vataháza (Marosszéken Is), Szé-kes (helynév MarosszéKen is), Alsó és Felső Székelő (Alsó-és Felsew-zyk ellew), Székely szeg, Bözöd (helynév Udvar-helyszéken is), Geges (hely- és Családnév Marosszéken is), Vaja (helynév Marosszéken is és székely ágnév), Fele (helynév Marosszéken is és székely ágnév), Gyepű (hely- név, ma délszlávosan Priszáka), Szalcsva, régebben Szacsva (Szelcsovára ferditve, Háromszéken is megvan), újabb» Csaba (ma románosan Cseba), Székely (ma nemzetiségi nyelvi hatás folytán Szákul) és Kizdia (Kisgyé-nek is ejtik, valószínűleg a magyar Kézd eloláhosított alakja, ikerpárja a székelyföldi Kézdiszékben található föl) stb. stb. helysé-gek mellett vonult el a délkeleti gyepűszakasz. Az itt felsor-olt helységek több, mint fele ma már nem létezik.⁶²⁾

Oly sok speciális, — egy-kettő kivételiével — csak a Székelyföldén található helynév van itt egy csomóban, hogy a székelyeknek e gyepükkel való kapcsolatát tagadni nem lehet, már csak azért sem, mert- nemcsak a szék szóval ösz- szetett helynevek fordulnak itt sűrűn elő (mint Márna-szék, Gyirak-szék, Mácsaszéke, Árok-szén, Szék, Székeshelyfalva, Székudiyar, Széke,s). hanem a székely szóval, illetve székely névvel (mint Porszékely, Székely vagy Szikula, Alsó-Székelő és Felső-Székelő, Székely vagy Szákul, stb.) s a székely

⁶²⁾ Idevonatkozó források: Márki Sándor, Arad vm. mo- nographiája; Csánki Dezső, Magyarország tört. földrajza a Hu- nyadiak korában, a zaránd-, arad-, temes- és krassómegyei ré- szek; Temesmegyei oklevelek. I. 65; dr. Lukinich Imre: Erdély területi változásai 140.

nem-, ág- és családneveikkel (mint Zábrány, Seprőd, Medgyes, Zomorú. Vaja, Geges, Jenő stb.) összefüggő helynevek is felfalálhatók e gyepüknél.

Ha valaki a délkeleti gyepűszakasz helységei és a Székelyföld közötti kapcsolatot a fenti bizonyítékok hatása alatt elfogadná ugyan, de ezt éppen fordítva, egy, a m ti Székelyföldről való későbbi kirajzással magyarázná, feltevődik az alábbi kérdés:

Hogyan lehet, hogy e felsorolt helységek több mint fele ma már egyáltalán nem is létezik? Hiszen egy, a mai Székelyföldről történt kirajzás esetében éppen itt lennének meg e helységek még ma, is maradéktalanul s a Székely földön hiányoznának, legfeljebb egyes oklevelekből értesülnénk a Székelyföldön való egykori létezésükről. Természetesen vonatkozik ez a megállapítás az. országos gyepük más szakaszain található, a Székelyföld földrajzi névanyagával azonosságot matató adatokra is.

Hogy e gyepűszakasz kitolása valóban későbben következett be, erre óhajtunk magyarázatot adni munkánk alábbi fejezetében:

A Szent István halála után bekövetkezett trónviszályok; és az ezzel kapcsolatos politikai megmozdulások körébe akarjuk kissé olvasóinkat visszavezetni. Szinte el sem képzelhető, hogy ezekben a trón körül lejátszódó eseményekben a székelységnek, melynek az uralkodóházhoz, illetve az uralkodó személyéhez való katonai jellegű kapcsolatai közismertek, fontos szerep ne jutott volna. így volt ez annál is inkább, mert ezeknek az ősmagyar politikai mozgalmaknak a színhelye Csanád volt, mely éppen az általunk előbb említett országos délkeleti gyepűszakasz előterében feküdt, amely gyepümenti terület ebben az időben a fezekelységnek valóságos gyűjtőhelye volt. amit e részen található helynevek, — ahogyan már feljebb, a gyepümenti helysége-

gek felsorolásánál láttuk, — feltétlen hitelességgel bizonyítanak.

Fontos szerepet játszottak ezekben a mozgalmiakban Buda és Budafia Sebös, akiről tudjuk, hogy Szent Istvánnak és a fiatal magyar keresztény irányzatniak megbízható udvari emberei voltak. Szent István halála után, természetesen Péter, Szt. István utóda szolgálatában) találjuk őket és mint ilyenek vesznek részt azokban a trónkörüli politikai mozgalmakban, melynek sajnálatos eredménye az egyik Árpád-utód, Vazul halála lett. Ki volt ez a két vezető ember? Erre egész világos és határozott híradást nyújtanak az Altaichi Énikönyvek, mikor Sebest (Seböst) Marchio Ungariae néven, vagyis,- mint Magyar ország határörgrófját említik. A béli hegyek mellett, Arad megye északi csücskében, — az országos gypük délkeleti szakaszán — Boros-Sebes nevű helységet, találunk, a Délbiharban fekvő Bélmárkaszéktől alig 30 km. távolságban. Amikor az Altaichi Évkönyvek Budafia, Sebesről, mint Magyarország Marchiójáról, határörgrófjáról emlékezik meg, nem tarthatjuk véletlennek, hogy Márkaszék, — melyben mi gypüörszék közigazgatási szövet látunk,⁶³⁾ — Boros-Sebes tőzsomszédságába esik olyan vidéken, ahol valósággal halmozva vannak azok, az adatok, melyekből matematikai következetességgel állapítható meg, hogy egykor székelyek által lakott gypüterület volt. De ha mindez nem elég, legyen szabad rámutatnunk, hogy Sebels helynév nemcsak ezen az egy gypűszakazon

⁶³⁾ Világosan igazolja ezt az a körülmény, hogy egészen 1848-ig a közügyek felett intézkedő ösgyűléseket székgyűléseknek, vagy marchalisoknak (markalisoknak) is nevezték, mely elnevezés föltétlenül abból a korból maradt fenn, amikor a székelyek még a keleti gypüvonal mentén fekvő két (szilágy- és biharmegyei) Márka-szék területén fejtették ki gypüőri tevékenységüket.

Lásd: Br. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása I. k. 14.

található meg, hanem fokozatosan bekerült a ma Szász-Se-Székelyföldre,, ahol mint Sebes, székelyes rövidséggel mint Székelyföldre, ahol mint Sebesi-székelyes rövidséggel mint Sepsi-szék szerepelt az idők folyamán Háromszék egyik alkotó részeként, Kezdi- és Orbai-székek mellett. Az elmondottak alapján Sebesben nem láthatunk mást, mint a székelyek vezető emberét, a Székelyek grófját, akit az uralkodó helyezett a — természetesen az uralkodó szolgálatában lévő székely gyeplőrség élére. Ami Sebes atyjának Budának a személyét illeti, valószínűnek tartjuk, hogy fia előtt ő is hasonló szerepet töltött be a székelység és az uralkodó személye között, legalább is ezt mutatja a délkeleti gyeplőszakasz két helysége. Buda és Budafalva, melyeknek utódját megtaláljuk a Székelyföldön, Udvarhely megyében, Budavára néven.

De nem voltak a székelyek a trónkörül eseményektől akkor sem távol, amikor a királyi székben nem a Szt. István által jelölt Pétert, hanem a pogányság felé hajló Abai Sámuel találjuk. Ott vannak ők a pogány visszahatás korát képviselő Abai király mellett is, mint az uralkodó segítőitársai és megbízható kormányzó eszközei. Természetesen abból, hogy a székelyeket időnként annyira ellentétes eszmék szolgálatában találjuk, nem szabad róluk kedvezőtlen véleményt leszűrünk; nem szabad őket másképp tekintenünk, mint a mindenkori uralkodói hatalom végrehajtó eszközeit. Más kérdés aztán, hogy az egyes korszakok — természetesen — nem maradtak hatás nélkül a székelységre sem. Megtalálhatók az Aba Sámuel-kori pogány visszahatás emlékei náluk is.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a gyeplők délkeleti szakaszán ott találjuk Tataháza hajdani helységét, melynek későbbi mása Marosszéken is fellelhető azonos néven (Tataháza) és magáról Tatáról, az ősmagyar pogány felkelő ve-

zéről is a béli hegyek vidékéről történik említés, sőt egyenesen, mint béli, vagy bélavári Vataról emlékeznek meg róla (Vatha de Castro Belus),⁶⁴) lehetetlennek tartjuk, hogy ne állott volna szorosabb kapcsolatban a székelyekkel; valószínűnek tartjuk, hogy amikor Aba Sámuel idejében a keresztény irányzatot a pogány visszahatás váltotta fel. Aba király Sebes helyébe Vata magyar felkelő vezért, a pogány de nemzeti irányzat vezetőjét nevezte ki a .székelység főemberévé. Ettől az időtől fogva a székelység a nemzeti, de pogány irányzat érdekhordozója volt. Vezető emberei révén kapcsolatot tart fenn a bujdosó Árpádfiakkal, míg végül az idegen szellemet külföldi támogatással is meghonosítani igyekvő, most már másodszor trónra kerülő Péter a mindinkább erősödő s Csanádon tetőfokára hágó nemzeti megmozdulásnak áldozatul esik, megfosztják trónjától, sőt életével kellett lakolnia, mert vállalkozott arra, hogy uralkodjék egy nemzet felett, melynek lekétől lelke idegen volt s éppen ezért annak átalakulási folyamatát a pogány és keresztény eszmék ütköző korszakában nem tudta megérteni.

Azt a pogány nemzeti visszahatást, mely Aba Sámuel és Vata idejében következett be, megörökítve találjuk a székely régiségben is. Legalább is ezt hirdetik egyes, e korból fennmaradt személy-, hely és egyéb földrajzi elnevezések: A délbihari béli hegyek tövében elhúzódó gypűszakasznál, — hol éppen Vata pogány magyar vezér lakott — Tagadó-Medgyes és Tagadó-Káránd nevű helyiségek fekszenek, Tagadók-Medgyes Délbihar legalsó részén, Tagadó-Káránd pedig Északarad legfelső csúcsában. A Tagadó, vagyis a hitet tagadó pogány jelző, mint látjuk Káránd mellett is előfordul, Káránd pedig személynév, feltételezhetjük ezt te-

⁶⁴) Marci Chron 46. 1. Budense 931... Thuróczi II. r. 39. fej...

hát Meggyesről is, mely hasonló körülmények között alakulhatott. Sőt — mint azt első tanulmányunkban) már kifejtettük —⁶⁵⁾ maga a Medgyes név is éppen olyan kimondottan pogány név, mint amilyen a szintén Biharban, de, feljebb fekvő Telegd nevű helység egykori alapítójának neve s mindkettő, úgy Telegd, mint Medgyes, a mai izékelységben szintén előforduló helység (V. ö. Medgyes. a gyepűknél és Marosszéken. Telegdi esperesség, Telegdi Bacon), sőt valószínű, hogy e gyepük melletti Telegd és Medgyes helységek alapítói az ősi székely Telegd ággal és Mieidgyés nemmel vérségi kapcsolatban állottak. Csak e gyepűszékek melletti Vata-kori pogány visszahatást akartuk lezzel illusztrálni, amit még csak jobban valószínűsít az, hogy éppen a béli gyepűknél van Kórógy is, melynek mása a Székelyföld szélén szintén megtalálható, sőt valószínűleg innen vette nevét az Istvánffynál feldolgozott monda szerint e pogány felkelésben igen jelentős szerepet játszó kihalt Kórógyi család őse is. Amint áthúzódtak e béli gyepük Arád megyébe, felfedezhetünk még két kétségtelen pogány hatásra utaló helységet is, az egyik Ősvilághalma-teleke.⁶⁶⁾ a másik Bálványosillytó, mely utóbbinak hasonló hangzású mása Bálványosváraja néven található fel a mai Székelyföldön.

Amint látjuk tehát, ez a gyepűszakasz fennállott még Szt István halála után is, ezt mutatják a pogány visszahatásra utaló fogalmak gyepűmenti emlékei, de máskülönben sem maradtak volna itt fenn helynevekben s nem kerültek volna be a mai Székelyföldre oly történeti személyeknek a nevei, akik Szt. István halála után szerepeltek.

⁶⁵⁾ Dr. Fülöp Kálmán és Ács Albert: Kik voltak a székelemek. Bp. 1939. 62. 1.

⁶⁶⁾ L. erre nézve: Ipolyi, Magyar Mythologia 90.

A székelyek Erdélyben.

Nagyon nehéz megállapítani, hogy ezek az ország lakott területét körös-körül vevő első gyepük meddig állottak fenn. Nincs okunk feltételezni, hogy az eddig tárgyalt u. n. első országos gyepüket minden szakaszon egyidőben helyezték volna küljebb az ország politikai határai felé, sokkal valószínűbb, hogy az egyes szakaszokat egymástól függetlenül, különböző időkben vitték tovább a Kárpátok felé, ahogyan az időnként előadódó történeti események, esetleg népszaporulat, vagy egyik-másik vidéknek a földrajzi fekvése indokolta tették; legfeljebb csak egy-két kétségtelen adatból s a korokban lejátszódó történeti események gondos egymásba való rakásából következtethetünk az egyes gyepűszakaszok továbbhelyezésére. Ilyen bizonyító értékű adatokat s történeti szálak összetűzéséből levont következtetéseket főleg a keleti gyepüknél, azok Szatmár-, szilágy-, bihar-arad-, temes- és krassómegeyi szakaszain találunk. Mivel az előbb már említettük a marchia, vagy márna nevet (éppen Sebessel, Magyarország Marchiójával kapcsolatban is), kezdjük a bizonyítást mindjárt itt:

Ugyanis a keleti gyepüknél van két Márka-Szék, az egyik a gyepük szilágyi szakaszánál, Szilágy-Márkaszén, a másik a délbihari szakaszánál, miá Bél-Márkaszék. De mit bizonyíthatunk ezekkel? Elsősorban, hogy a marchia, márka szó — mint köztudomású — Kálmán király törvényeiben, feltételezhetőleg azonban már a királyság-eleje óta, kimondottan határterületet, határt jelentett, így az akkori klerikusok és kancellisták ez időben teljesen köztudatba dobták ezt az akkori, mondhatni nemzetközileg elterjedt szót, akárcsak a clust, vagy magyarosan kolost. Tehát

a marchia, márka határt jelentett, székkal együtt, vagy anna közelében pedig — a fenti két esetben is — bizonyóságot tesz arról, hogy a Meszesnél keleten s Délbiharban tényleg gyepű, határ volt, a gyepük mellett pedig székek voltak, illetve a gyepük, határok székelyei székben laktak, így Márka-Szék szóról-szóra, határszékét jelentett. Mindezekből világosan- következtethetünk azonban arra is, hogy e határszékeknek fenn kellett állniuk legalább a kereszténység és királyság felvételének legelső idejéig, kb. Szt. István uralkodásának feléig, hiszen ezt a szót az olasz és német, nyugati műveltségű papok, szerzetesek és íródeákok plántálták a köztudatba. így meghonosodásuk feltételezte a nyugati keresztény műveltséget. Fennállott tehát a keleti végek szatmári, szilágy és bihari szakasza még Szt. István uralkodásának első felében is, miként az említett határ-, gyepűszékek, illetve Márka-, Székek bizonyítják.

Nem állhatott itt azonban e gyepűrendszer a királyság alatt sokáig, mert az egykori történeti adatok valószínűsítik azt, hogy már Szt. István uralkodásának második felében benyomult Erdélybe:

Kb. a XI. sz. második évtizedében ugyanis egy, a keletrómai birodalom seregei elől menekülő bolgár főúr, ki e tájon lakó bolgár és szláv népek uralkodójává kiáltotta ki magát, átkelve a Dunáin, kevert népességével felhúzódtott a lakatlan Erdély északi részébe, a Szamos folyók völgyeibe, azzal a szándékkal, hogy itt magának állandó országot alapít.⁶⁷⁾

Szt. István nem tűrhette, hogy a fában, sóban gazdag, Magyarországhoz tartozó -erdélyi részeken egy, a keleti vé-

⁶⁷⁾ Jirecek K. I.: A bolgárok története. Dr. Fülöp Kálmán és Ács Albert: Kik voltak a székelyek.

geket rablásaikkal nyugtalanító martalóc nép telepedjen meg. így fegyveresen kellett fellépnie ellenük.⁶⁸⁾

Feltételezhető ezekből, hogy Szt. István az Erdély északi részébe tört kaján leverésével a gyepüket e részeken küljebb toltta, mégpedig úgy, hogy most már a Meszesi kaputól kiindulva, a Kis- és Nagy-Szamos völgyeinek bekapcsolásával, a gyepük Észak-Erdélyt magukba foglaltán. Ezt sejteti velünk Szt. István kisebb legendája is, hiszen az itt említett s a besenyőktől fenyegetett túlsó részek (ulteriora)⁶⁹⁾ alatt csakis a Meszesi kapun túl lévő országrészt lehet érteni. De ezt mutatja az arad-temesi gyepűszakasznak Szt. István halála utáni, a pogány magyarság felkelésének: idejéből való fennmaradása is, ha pedig ez még Szt. István litan is fennmaradt, semmiesetre sem az arad-hunyadi Szakasznál lévő Zámi-szorostól, hanem a Meszesi kaputól terjeszkedettek először Erdély felé őseink. Ez — ismételjük — nem jelenti azt, hogy a Maros völgyön át sokszor ne rándultak volna be az erdélyi országrészbe eleink, különösen ha ott csatát vívtak, vagy béke időben onnan sót. és fát szállítottak. Ez elsősorban a Szamos völgye felé való erdélyi behatolást bizonyítja különben a gyepük természetes terjeszkedési iránya is, hiszen ha a Zárni szorosnál, Hunyad megyénél nyomultak volna elsősorban Erdély felé, tehát alulról, úgy csak nagyon természetes, hogy a kolozsok (Kolozsvár, Kolozs-Akna, Kolozs) a megszállott rész hátterébe kerültek volna, de ez esetben mi értelmük lett volna a, kolozsoknak, vagyis gyepűtorlaszoknak, már pedig a kolozsoknak e jelentését, illetve értelmét tagadni meddő dolog.

Vizsgáljuk meg azonban közelebbről a Meszesi kapun

⁶⁸⁾ Dr. Karácsonyi János: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre és Dr. Fülöp-Ács: Kik voltak a széke-lyek 42.

⁶⁹⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. I. 6.

túl való terjeszkedés gyepűnyomait: A Meszesi kapunál lévő Szamos-Udvarhely gyepűközpontos őrőség Erdély felé előnyomulva, észak felől a szintén előretolt északkeleti, a Száldobos és Rónaszék felől húzódó máramarosi gyepűőrőséggel vettet fel a kapcsolatot, keleten pedig Bethlen felé nyomult előre, — melynek határában a hegyet Kapus-hegynek nevezik — s itt Sajó-Udvarhely néven új gyepűközpontot alapított. Nagy sávban sorakozott fel itt az új gyepűőrőség, tekintettel a folytonos betörésekkel fenyegető besenyő szomszédokra, hiszen ez erődítmény rendszer első nyomai már a szolnok-dobokai Széknél kezdődnek, melynek egyik völgyét Gyepűskapusának, egyik határrészét pedig Gyepűserdőnek hívták még 1326-ban is.⁷⁰⁾ Szék tőszomszédságában volt a ma románosan Szekuláj-nak hívott Székálja. S mindkét helység közelében egy Székely nevű hegy;⁷¹⁾ innen Ördöngös-Füzes, Csaba; Csabaújfahi, Alőr, Felőr, környékén húzódhatott ez erősség alapvonala a már említett Sajó-Udvarhely központ felé, az őrvonal legkülsőbb előretolt állása azonban egész a beszterce-naszódi havasok tájékán lehetett, Less helységnél, ahol is Prundu Szekuluj, eredetileg Székely-porond nevű határrész található.⁷²⁾ Ez erdélyi foglalás: déli iránya a Szék melletti Kis-Szamos Völgyénél húzódott le s az ez irányba való terjeszkedést a kolozsmegyei Székelyé és Kis-kapus helység, a vele szomszédos és a székely Gyerő ágnevet fenntartó Gyerővásárhely, a már említett s a kolozsokat, mint gyepűtorlaszokat jelző Kolozsvár, Kolozs, Kolozsakna, valamint Mező-Őr jelezték.

⁷⁰⁾ Hazai Oklt. 197.

⁷¹⁾ Lipszky: Repertórium 125., 159.

⁷²⁾ Lipszky: Rep. 111. Igaz, Lipszky Prundu Szekulujt ír, ez azonban feltételezhetőleg sajtóhiba a Prundu Szekuluj helyett, hiszen Prundu román szó nincs, ellenben megvan a bizonyára magyar közvetítéssel átvett, de szláveredetű prundu-prond-porond, vagyis kavicsos, homokos hely.

Most felvetődik annak a kérdése, hogy mikor történt és melyik uralkodó nevéhez fűződik a gyepük további kihelyezése Erdélyben, Szt. István után. Sajnos, erre határozott feleletet időt illetőleg nem adhatunk, a kitelepedés határát azonban kb. megállapíthatjuk az összefüggő gyepűnyomokból, egy-egy új felbukkanó Udvarhelyből és az egyes gyepűkhöz tartozó s a Székelyföldön is megtalálható helyiségeknek az újabb gyepűiknél való törvényszerű ismétlődéséből. Egyet az időt illetőleg mindenesetre valószínűsíthetünk: Kb. Szt. László folytatta Szt. Istvánnak azt a belpolitikáját, hogy Erdély felé a gyepükkel minél nagyobb területen kitelepedjen, mert országát település, honvédelmi, egyházi és gazdasági szempontból mindinkább konszolidálni akarta. De éppen Szt. László idejében történtek a legnagyobb kún betörések is. fontos volt tehát a gyepük továbbvitele, nehogy az Erdélybe minduntalan áttörő kunok ott véglegesen befészkeljék magukat. Így Szt. Lászlónak tulajdonítható a gyepüknek a (Maros, Sztrigy, Cserna és Rüküllő völgyeire való kitolása. Különben is egy királynak sem maradt meg az emlékezete annyira a székelység lelkében, mint éppen a Szt. Lászlóé, feltételezhető tehát, hogy ő nyomult be a legnagyobb területtel Erdélybe, sőt uralkodása alatt talán kétízben is vitte tovább a gyepükét.

Nézzük azonban, hol vonulhattak a gyepük egy újabb szakaszon Erdély felé. Mivel az arad-temesi u. n. délkeleti gyepük még a Szt. István utáni pogány lázadások idején is fennállottak, feltételezhető, hogy most már innen indultak tovább »a Maros völgye felé, az Arad és Hunyad vármegyék határán lévő Zárni szoroson keresztül. Itt Maros-Illye, Maros-Solymos és Dévavára tájékán szállták meg a Maros Völgyét (v. ö. Kis- és Nagy-Solymos, valamint Illye-falva székelyföldi helyiségekkel), lenyomultak a Sztrigy és Csema folyók völgyeibe is s itt Vaskapu szoros, Óralja-Boldogfalva

és Borbátvize jelezték a székely határőrséget, hiszen e Borbad-Barbádvizének is írt ősi település⁷³⁾ hasonló változatokban feltalálható székely családok nevei is egyúttal.⁷⁴⁾ Fentieket megerősíti az a tény is, hogy Borbátvize és Óralja-Boldogfalva északkeleti szomszédságában egy Székely nevű hegyei találunk,⁷⁵⁾ amelyet a gyepük továbbvitele után később odaszállingózó, főképp rumun eredetű valach hegyi pásztornép Muntele Secului-nak keresztelt el. Természetesen a Sztrigy és Cserna folyók által közefogott völgyből kilépve, a Maros völgy további szakasza is megerősítésre szorult, mutatja ezt a székelyföldi Homoródokkal egyivású hunyadmegyei Homoród. Kelet felé kb. a mai Szászvárosnak nevezett Város és Szászsebesnek nevezett Sebes tájékáig húzódtak a gyepük s fel lehet tételezni, hogy innen észak felé történtek a megerősítések, hiszen a Maros észak felől kanyarodik, így ennek a völgye és az itteni erdő- s hegyvidék határán. Ezt bizonyítják az itteni s a Székelyföldön is megtalálható Oláh-Dályának nevezett egykori Dálya, Sztrázsa (Őr), valamint Alsó- és Felsővárálja, kissé feljebb pedig a szintén erősségeket jelző Gáldtő, Magyar-Kapud, Tövis, Maros-Solymos, (V. ö. az okleveles solymosi gyepüket,⁷⁶⁾ valamint a Székelyföldön Kis- és Nagy-Solymost), Sövényfalva, egy újabb, ma Oláh-Solymosnak nevezett Sólymos és Vámos-Udvarhely. Bizonyára megszállták már ekkor a Vámos Udvarhelyhez közel eső Nyárad-völgyét is, így feljebb a Görvényi havasok nyújthattak természetes védelmet s már összeköttetésbe is jutottak a Szt. István idejében keletkezett beszterce-naszódi gyepűőrséggel, hiszen e részben is megta-

⁷³⁾ Csánki i. m. (hunyardmegyei rész.)

⁷⁴⁾ Szabó Károly: Székely Oklevéltár III. 299. és Barabás Samu: Székely Oklevéltár V. 289.

⁷⁵⁾ Erdély és népei 43.

⁷⁶⁾ Wenzel, Árpádkori okm. X. 153.

lálhatók Sófalva, Vermes, Sólomos. Magyaros, Less, részint a székelyekkel kapcsolatos (mint a székelyföldi Sófalva, Magyaros, Sólomos), részint gyeptűrséget (Vermes, Less) jelző helységek. Itt is megvolt annyira jellegzetes gyeptűrközpontok: Vámos-Udvarhely. Lehetséges, hogy még maga Szt. László vitte tovább, illetve lejjebb megint a gyeptűket, még pedig a Maros-völgyön kívül, illetve alul, az előbb már említett hunyadmegyei egykori Város, ma Szászvárostól s a szebenmegyei hajdani Sebes, ma Szász-Sebes helységektől. Mint eddig is láthattuk, a nagyobb folyók — mint Maros és Küküllő — völgyeivel leginkább egybe estek a gyeptűnyomok, vagyis mindig egy-egy nagyobb völgyszakaszt szálltak meg, így a természetes kirajzás leginkább e nagy folyók völgyeinek irányáig tartott. Másként állt a dolog déliétől, hol apró, keresztülkasul folyó patakok és kisebb folyók — mint a Szeben patak, Hortobágy folyó, Homoród patak stb. — zeg-zugos völgyei álltak a terjeszkedési irány előtt, itt ugyanis nem annyira a folyók völgyei mentén pontosan felállított örvonal, mint inkább az őrségeknek e völgyes részek felé kisebb-nagyobb sugarakban való kirajzása található fel. így lehetett ez a szebeni-medencénél is, hol annak alsó részéig is lenyomulhattak a székely előőrsök, mintegy szórványosan megszállva még a szászok előtt a szebeni-medence alsóbb részeit is. Nagyküküllő megyében még jobban észlelhető e kis folyók völgyei felé való kirajzás. hiszen a székelyföldi Muzsnával azonos nagyküküllőmegyei Muzsnánál jobbra és balra fekvő kapusoktól (Kis- és Nagykapus), — melyek valóban az ország kapui voltak — délkeletre, fekszik egy, ma szászul Hegelinek nevezett, (eredetileg bizonyra Gyepű-nek hívott helység, jóval lejjebb pedig, egész a Hortobágy folyó völgyében egy Leses nevű helység, mely valószínűleg a „Kapusoktól“ előretolt őrsöt jelentette. Egész keletre érve e gyeptűk, a Szász-Kézdnek ne-

vezett egykori Kézdi, a Szász-Dályának nevezett s a Székelyföldön is megtalálható egykori Dálya, a Keresztur-fiszékkal azonoshangzású mai Szász-Keresztur, az összes gyepűszakaszokon mindig megjelenő s a Székelyföldön is feltalálható Homoród és a gyepüket szintén jelző itteni Sövénység mellett már határozott délkeleti irányt vettek fel egész az oklevéllel is kimutatható halmágyi gyepükig,⁷⁷⁾ t. i. innen már a Homoród és Kézdi patak völgyei irányába húzódtak, még pedig lefelé, dél felé. Halmágytól az oklevelekkel szintén kimutatható Miklósvárszék melletti gyepük⁷⁸⁾ felé vonult a gyepű, amely miklósvárszerű gyepük aztán a szintűgy okleveles adatokkal is kimutathatók az Olt jobb völgyében lévő egykori Székföld mellett húzódó gyepükben⁷⁹⁾ folytatódtak egész a Barót-Hermányi hegységig. Az oklevéllel is kimutatható Miklósvárszék mellett a gyepű a Székelyföldön haladt. a mellette fekvő községeik ma is székelyföldi községek. Ez a tény — úgy hisszük — *mindenki előtt kétségtelenné teszi a székelyek gyepükörülí tevékenységét.* E területek gyepüközpontja már valószínűleg Székely-Udvarhely-anya-szék volt.

Nem véletlen, hogy ez általunk kimutatott s fontos országkapuknál (Kis- és Nagykapuk) elhúzódo marosontúli, illetve Maros-alatti gyepű a mai Szászvárosnak nevezett Várostól a Barót-Hermányi hegységig, okleveles rövidséggel a mai Háromszék innenső legszélén lévő Báróiiig terjedt. Kimutatható ugyanis, hogy éppen itt feküdtek a mai Háromszék székeinek, a valóban három széknek, Sebesi- vagy Sepsi-Széknek, Orbói-, vagy Orbai-széknek és Kézdi-széknek, ha nem is legősibb — hiszen úgy Sebes,

⁷⁷⁾ Urkundenbuch I. 12.

⁷⁸⁾ Urkundenbuch I. 12.

⁷⁹⁾ Szabó Károly: Székely oklevéltár. I. k.

mint Orbó, vagy Kézd helyneveket a szilágyi, bihari és arad-temesi gyepüknél is kimutattuk, — de közvetlen, előző gyepű melletti elődei, a mai Szász-Sebes, a mai Szász-Orbó és a mai Szász-Kézd. Hogy pedig ez a mi történeti földrajzzal okoskodó s a helyneveknél mintegy törvényszerű ismétlődéseket kimutató módszerünk valóban helytálló, azt nemcsak logikus következtetésekkel, hanem most már — hiszen e korszakbeli településnél jórészt belül vagyunk az oklevelekentúli időközön oklevelekkel is fogjuk dokumentálni, világosan bizonyítani. Településtörténeti kimutatásunk tehát a székelyek gyepük mellett való lakása és gyepüktől való tovább vonulása szempontjából már nemcsak logikus feltevés és következtetés, de oklevelekkel való bizonyítás, lesz, amely próbakő — úgy hisszük — székely őstörténelmünk oklevélnélküli megírásának hitelét is biztosíthatja.

Lássuk, mit tudunk hát történeti oklevelekkel is bizonyítani a székelyek gyepük melletti lakását és a gyepüktől való továbbtelepülését illetőleg: Kezdjük ott, hogy II. Géza király a gyepük mentén tevékenykedő székelyek által akkor csak szórványosan lakott Szebeni-medencébe a mai szászok elődeit telepítette 1150-ben,⁸⁰⁾ II. Endre (András) király pedig 121:1-ben a német lovagrendnek adott otthont a Barcaság vidékén.⁸¹⁾ Tizenegy évvel később ugyancsak II. Endre a Fekete-ügy völgyét is, mint lakatlan területet a német lovagrendnek ajándékozta.⁸²⁾ Íme, itt egy oklevél, mely bizonyítja, hogy a lakatlan Fekete-ügy vidékét a német lovagrendnek ajándékozta a király, a Fekete-ügy vidéke pedig pontosan a mai Székelyföld legkeletibb része, éppen Csík és

⁸⁰⁾ Endlicher: Monumenta Arpadiana ...

⁸¹⁾ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 12. es 19.

⁸²⁾ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 19.

Háromszék vármegyét foglalja magában. Háromszék vármegye tehát lakatlan volt. a három széket alkotó Sebesi, vagy Sepsi, Orbói, vagy Orbai és Kézdi-székek pedig mint már feljebb is említettük, éppen a mai Szászsebes, Szász-Orbó és Szász Kézdi vidékén. beljebb feküdtek. Hogy a székelyek éppen a mai -szász melléknévvel jelzett Sebesről, Orbóról és Kézdről vonultak át az elébb a német lovagrendnek adományozott lakatlan, majd leveretésük után kiürült Fekete-ügy völgyére, a mai Háromszékbe, nem csupán a Fekete-ügy vidék lakatlanságának negatív ténye és Sebes, Orbó, Kezd hasonló nevek valószínűsítik településtörténeti szempontból, de oklevél is bizonyítja. Mielőtt-ez oklevelet idéznénk, megemlítjük történeti előzményeként, hogy a német lovagrend a saját jogállását már itt, a mai Háromszék területén úgy képzelte el, hogy ők a magyar királyságtól teljesen függetlenek s ha úgy tetszik, »szembe is helyezkedhetnek a magyar kormányzat intenciójával. A király, II. Endre fegyveresen készült tehát ellenük fellépni, félni lehetett azonban attól, hogy a német lovagrend és a szászok, — lévén mindketten germánfajúak — szövetségre lépnek egymással. II. Endre egyes taktikájára mutat, hogy éppen az erdélyi szászokat játszotta ki a német lovagrend ellen. Természetesen ez nem ment áldozat nélkül. Ekkor tehát, 1224-ben átengedte II. Endre a mai Szász-városnak nevezett Várostól Báróig terjedő területet a szászoknak, kimondván, hogy ezt a területet és a rajta lakó népet a szebeni ispánság alá rendeli és ezen a területen a többi is pán Ságokat megszünteti.⁸³⁾ A királynak ez az intézkedése egyrészt természetes is volt, mert a gyepüktől délre fekvő területét már régebben lakottá váltak, így az utolsó gyepűszakasz — mint ilyen — elvesztette jelentőségét. Világosan mondja tehát az oklevél, hogy e vá-

⁸³⁾ Urkiundenbueh zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 34. és Endlicher: Monumente Arpadiana...

rostól Barótig terjedő területet a szász ispánság alá helyezi, vagyis a szászdznak adja, így a szászok éppen ide, e székelelyektől lakott mai Szász-Sebes, -Orbó és -Kézd vidékére vonultak fel, az itt lakó székelyek ezzel szemben a német lovagrend leveretése után megürült Fekete-ügy vidékére, a mai Háromszék megye területére vitték régi székeiket ugyanazon név alatt.

Láthatjuk tehát, hogy a székelyek továbbtelepedésének, illetve továbbtelépítésének tényét világosan bizonyítják az okleveles adatok is, figyelembe kell itt azonban azt is vennünk, hogy ez nemcsak egyszeri áttelepítés volt csupán, hanem a gyepüktől való továbbvonulás is egyúttal, vagyis a székelyek erdélyi ősfoglalásának utolsó részlete:

1939-ben megjelent, „Kik voltak a székelyek“ c. munkánkban ugyanis a ma Szászvárosnak nevezett Várostól a Bárót Bermányi helységig, tehát pontosan az oklevélben felhozott Várostól Barótig terjedő résznél mutattuk ki a székelyekkel kapcsolatos gyepnyomokat, ilyenek voltak többek között e részben az országos kapukat jelző Kis- és Nagykapus, a mai Százkézd közelében lévő s gyepüket jelentő Sövényesség és az oklevelekkel bizonyítható s a háromszéki Bárót körüli halmágyi, miklósvárszéki és székföldi gyepük.⁸⁴⁾

Itt megint közelebb jutottunk egy lépéssel:

Nemcsak helynevekkel, mint a „kapusok“, Sövényesség stb. — de oklevelekkel is bizonyítottuk a gyepüket — halmágyi, miklósvárszéki, székföldi gyepük — sőt ezáltal — mint már feljebb említettük — oklevelekkel bizonyítottuk azt is, hogy a gyepük mellett székelyek laktak, hiszen

⁸⁴⁾ Urkundenbuch I. 12. és Szabó Károly: Székely Oklevéltár I. k.

a hajdani miklósvárszéki és szék földi gyepük már a mai Székelyföldre estek.

Ha tehát oklevéllel is bizonyítható az oklevélírás korából az, hogy a székelyek az erdélyi részeken korábbi helyükről mindig tovább, illetve beljebb nyomultak a mai Székelyföld felé, egész a Kárpátokig, elfogadhatjuk a helynévbizonyításnak e módszerét még abból a korból is — a fejedelemség és az első királyok kora — mely korból nem állanak még rendelkezésünkre oklevelek, — mert vagy még nem írtaik, vagy elpusztultak a honfoglalás első zivataros évszázadainak folyamán — s mely korban a székelyek még a kolozsoktól a Számos-völgye felé húzódó gyepüknél, avagy épen a Meszes-kapui, bihari és délkeleti gyepüknél (Arad-temesi) laktak.

Ugyanígy vagyunk a gyepükkel is: *Ha az oklevélírás korából nem csupán helynevekkel — mint Kapus, Gyepű, Kolozs, Márka, Csigle, Udvarhely, stb. — hanem oklevelekkel is be tudjuk bizonyítani, hogy a székelyek a gyepük mentén laktak, (V. ö. a halmágyi, miklósvárszéki és székföldi gyepűdről szóló okleveleket, melyek a mai Székelyfölddel kapcsolatosak), úgy a hely névbizonyításnak e módját kétségtelennek vehetjük az oklevélnélküli első időkből is és így csak történeti földrajz alapján is — nagyon gyér írásbeli dokumentumok mellett — lehet egy nemzet történetére komoly következtetéseket levonni.*

A fentiekből látható, hogy a szászoknak e székelyek által lakott helyekre“ való áttelepítése élénk bizonyosságul szolgál arra nézve is, miért származik a szászok helynévanyagának jórésze az ó-magyarból. Nemcsak a Beszterce vidék helynevei — egy-két kivételével, — de a Királyföld legrégebb helynévanyaga is magyar eredetű, így Sajó-Schogen, Somkerék-Schimkrugen, Vermes-Warmésch, Holdvilág-Halvelagen, Szász-Magyaros-Maniersch, Szászváros-

Broos. Medgyes-Mediásch, Segesvár-Schässburg stb., mint ahogy ezt e két, szászok által lakott erdélyi földrésről Kisch Gusztáv szász író Erloschenes Magyarentum in Siebenbürgen c. munkájában összegyűjtötte.⁸⁵⁾

⁸³⁾ Kniezsa István egyet. tanár, kiváló szláv filológus igen ügyesen használja fel Kisch Gusztáv adatait Magyar földrajzi nevek c. értekezésében, nagy szolgálatot téve e gyűjtésével, különösen a román helynevek jórészt ó-magyar eredetének kimutatásánál a magyar Erdélynek. Bármennyire tiszteljük is Kniezsa István ebbéli kiváló tudományos munkásságát, mégis a szászok helyneveinek egy ellenük írt kisebb dolgozatában való felhasználásával kapcsolatban, a tudományos tisztázás szempontjából szükségesnek tartjuk nyilvánosság elé hozni ellenünk írt téves beállításait: Azt írja ugyanis Kniezsa e kritikájában (Magyar Családtört. Szemle 1939. VII., VIII. sz.), hogy már csak azért sem lehet elfogadni a mi gyeptűnket, illetve azoknak a kiterjesztési idejét, mert a magyarság a Beszterce vidékét és a Királyföldet előbb megülte, mielőtt a szászok oda-telepedtek volna s ezért van az, hogy a szászok helynévanyaga igen nagy %-ban a magyarból származik. Anélkül, hogy ez időben még (1939-ben megjelent, Kik voltak a székelyek c. munkánkról van szó) ismertük volna Kisch Gusztáv szász író helynévgyűjteményét, épen a besztercei gyeptűszakaszt Szt. Lászlóval — ki jóval a szászok betelepítése előtt élt, — foglaltatjuk el s azt Sajó, Sólmos, Várhely, Sófálva, Magyaros, stb. helységek előtt vonultatjuk el. (Dr. Fiilöp Kálmán és Ács Albert: Kik voltak a székelyek 51, 52. oldal.) Most hasonlítsuk e községeket épen azokkal az adatokkal, melyeket a magyaroknak a besztercei szászok előtt való ottlakásuk bizonyítása mellett, de egyúttal ellenünk is felhoz Kniezsa: Sajó-Schogen, SomkeréktSchimkrugen, Vermes-Warmesch. Sajót és Magyarost, mint gyeptű előtt elhúzódó helységeket Szt. Lászlóval (a szászok előtt!) hoztuk kapcsolatba, Vermest nem említettük ugyan, de Vermes épen belül esik a mi gyeptűszakaszunkon (a későbbi szász Warmesch), az általunk, mint gyeptű előtt említett községtől, Sófálvától délnyugatra, Somkeréket pedig (szászul Schimkrugen), mely Sajó-Udvarhellyel északról tőzsomszédos, már Szt. Istvánnal (sic!) foglaltattuk el, habár csak Sajó Udvarhelyét említettük itt meg névleg.

Ugyanezt hozza fel Kniezsa ellenünk a Királyföld tájékán meghúzódott gyeptűnknel is, nézzük azonban milyen adatokat említ e részről: Szászáros-Broos, Sebes-Sebes, Holdvilág-Hal-

velagen, Segesvár-Schässburg, Medgyes-Mediasch. (V. ö. Kniezsa I.: Erdély földrajzi nevei, Erdély 1940. 73.). Első könyvünk 60. oldalán Szászvárost, Sebest (mint a mai Sebesi, vagy Sepsi-szék előző gyeputümenti ösét!), Holdvilágot, (mint Csicsó-Holdvilágot!), Segesvárt, Medgyest egytől-egyig, kivétel nélkül említettük itt elvonuló gyeputüknél, sőt kiemeltük, hogy e ma Szász-Medgyesnek nevezett Medgyes alapítója — kinek neve. mondhatni minden egyes gyeputünél előfordul s a mai Székelyföldön Medgyesfalvát, a Medgyes családot és a Medgyes székely nemet alapította, — valószínűleg ivadáka volt annak a Szt. István halála után élő s a pogánysággal cimboráló összékely főárnak, kinek neve a délbihari s aradi gyeputüknél Tagadó jelzővel (Tagadó-Medgyes!) fordul elő és sem a melléknév (Tagadó), sem a Medgyes személynév nem mutat keresztény naptári névre s nagyon pogányos íze van mindkettőnek, különösen együtt (U. o. 60—61.) Mindezekből egész világos, hogy nem a szászok után, hanem a szászok előtt, sőt jóval a szászok előtt hozzuk e gyeputüket a székely magyarsággal kapcsolatba, így szerintünk is megmagyarázható a magyar helynevek szász átvétele.

Távolról sem tétélezünk fel Kniezsától rosszindulatot, de hogy könyvünket kritikusai minősége dacára is, nagyon figyelmetlenül és nagyon felületesen olvasta el, azt bárkinek módjában áll ellenőrizni!!!

Mikor a gyeputükitólását Erdély felé főleg Szt. István és Szt. László idejéből tartottuk valószínűnek, felhossa még ellenünk írt kritikájában Kniezsa azt is, hogy ez már csak azért, sem lehetséges, mert a Maros völgy hunyadmegyei és alsó-fehérmegyei szakaszánál pogány magyar régészeti (sírlételek) található. ami nem igen férne össze sem Szent István, sem Szt. László vitézeivel.

Kniezsa e megjegyzésére a következőkben válaszolunk: Annak, hogy valamely terület a pogánykorban az ország állandóan megszállva tartott területéhez, avagy a gyeputüelvéhez tartozott, korántsem lehet az a kritériuma, hogy a szóbanforgó helyen pogánykor magyar sírokat találtak, részben azért, mert a gyeputüelvéken létesülhettek, — mint ahogy létesültek is szét-szórta — kisebb-nagyobb települések, — hiszen jogilag az ország területéhez tartoztak — másrészt a gyeputüelvéen vívott harcokban elesett pogány elődeinket a harc színhelyén temették el s így nem csoda, hogy ezeken a helyeken pogány sírokra is bukkanunk, jóllehet e helyeket véglegesen csak keresztény

gyar sírok rejtélye is megoldódik, mégis szükségesnek tartjuk; megemlíteni az igazság és tisztánlátás kedvéért, hogy e kritikájával Kniezsa saját magával is szöges ellenmondásba jön, mikor azt hozza fel ellenünk, hogy a Maros melleit, egész fenn a Maros völgy alsófehérmegyei szakaszán is vannak pogány magyar sírok, ugyanakkor egy másik művében (Magyarország népei a XI. században) a magyarság keleti határának a kiterjesztését a XII. sz. elejére (e részt illetőleg még nálunk is későbbre, tehát már a Szt. László utáni időre), jobb esetben a XI. sz. második felére, vagyis épen Szt. László idejére (ki 1077—95-ig uralkodott), teszi, még pedig szintén a Maros völgyéig, Marosvásárhely és Teke tájáig. E szerint a pogány magyar sírok Kniezsa megállapításainak is épúgy elleneszőlnak úgy a magyarság Erdély felé való terjeszkedésének ideje, mint Erdély felé való terjeszkedésének határa szempontjából.

Eltekintve Kniezsának velünk szembeni tévedéseitől, igen ügyesen gyűjtötte össze a román helynévanyagot is, melynek legtöbbször kiviláglik, hogy ó-magyar elnevezésből való át-, vétel. Nagyon érdekesen látjuk ebből, hogy éppen ott, ahol első könyvünkben már lefektetett gyeplényomaink mutathatók ki, — így főleg a folyók völgyeinél s az országkapuknál, hol az elenség könnyen betörhetett, — legsűrűbbek az olyan román helynevek, melyeket nem a szlávból — mert eredeti román alapítású helynév nagyon kevés van —, hanem a magyarból vettek át. Következik ebből, hogy egy lakatlan Erdélybe terjeszkedett a magyarság, a völgyek közé eső, tehát az újabb¹ és újabb gyepek közötti nagy erdőségeket és hegységeket — amelyek természetesen szintén lakatlanok voltak — be nem népesítve, ezért van aztán, hogy szlávhangzású román, vagy éppen, ha nagyon csekély számmal is, eredeti románhangzású nevek itt már találhatóak, hiszen ilyen kétgyepű közötti hatalmas magaslati részekre szállingóztak fel a szláv és román kecsképásztorok s alapítottak itt apró hegyi, havasi falvakat.

Mégis Kniezsa állítása és a mi állításunk között különbség van: Kniezsa az Erdély felé való magyar kirajzásokat általános magyar kitelepedésnek veszi s nem ismeri el, hogy ezek a magyarok székely-magyarok, tehát gyepek mentén lakó magyarok voltak. Kniezsa ugyanis Magyarország népei a XI. században c. értekezésében nem mint székely-magyarokat jelöli meg ez Erdély felé terjeszkedő magyarságot, hanem, csak mint általános magyarokat, a székelyekről teljesen külön fejezet alatt tesz említést, ellenük írt kritikájában pedig ta-

kelyföldi helynevekkel, amikor azt mondja, hogy az általunk felhozott Udvarhely, Medgyes stb. helynevek esetleg másutt is előfordulhatnak az országban, így egész helynévbizonyításunk komolysága veszélyeztetve van. Mindenesetre ez egy kényelmes általánosító kijelentés, de megcáfолásra mégsem alkalmas: Gyepűink kimutatásánál látható ugyanis, hogy nemcsak az Udvarhelyek ismétlődnek az egyes gyepűknél — így egy-egy új Udvarhely felbukkanásából következtetni lehet, hogy mekkora területtel bővítve szállották meg őseink a hátralévő még véglegesen nem lakott gyepűelvének nevezett országrészt —, hanem a gyepűk melletti helységek is jóformán kivétel nélkül megtalálhatók a Székelyföldön, sőt ismétlődnek ugyanazok a helységek az egyes gyepűknél is, egész mindaddig, míg a gyepűk Székelyföldre nem érnek. Pl. Homoród a szatmári gyepűknél, Homoród a hunyadi gyepűknél, Homoród a küküllei gyepűknél, Homoród a Székelyföldön; Sólymos a bihari gyepűknél (az oklevelek is mint gyepüt emlegetik, a solymosi gyepűk), Sólymos a meszesi gyepűknél (Szilágy-Solymos), Sólymos az aradi gyepűknél, Sólymos a hunyadi gyepűknél, Sólymos a küküllei gyepűknél, Sólymos a besztercei gyepűknél, Sólymosok a Székelyföldön (Kis- és Nagysólymos, Udvarhelyszék); Tagadó-Medgyes a délbihari-aradi gyepűknél, ma Szász-Medgyes a küküllei gyepűknél, Medgyesfalva a Székelyföldön s Medgyes székely nem- és családnév. Ugyanúgy a Medgyesen kívül Telegd, Jenő, Seprőd, Vaja, Gyerő, Zábrány, Zomoru szintén az egyes gyepűknél fekvő olyan helynevek, melyek ősi székely nem- és ágnevek is egyúttal, tehát nemcsak a gyepűk melletti helységek Székelyföldig való továbbvitelénél, de esetleg vérségileg is feltételezhető a kapcsolat e gyepűk mellett lévő helységek alapítói és a Székelyföld népe között, nem is beszélve az egyes gyepűknél található s a szék, székely, márka. stb. jellegzetes szavakkal egyező gyepűmenti helynevekről. Tehát ilyen adatokat nem általánosan és két mondatban, hanem egyenként és külön-külön lehetne megcáfолni, ha azonban kimutatható is lenne, hogy egy ilyen gyepűmelletti helység (keleti gyepűmelletti helység, mert első könyvünkben csak a keleti gyepűvel foglalkoztunk) az ország más részén is előfordul, még akkor sem feltétlenül biztos hogy helynévbizonyításunk komolysága veszélyeztetve lenne, mert esetleg be lehetne bizonyítani, hogy ez az ország más részén előforduló keleti gyepűmenti helynév e más helyen is a gyepűkkel, sőt egyenesen a székelyekkel van kapcsolatban. Itt van például a ma Oláh-Dá-

Székelyföldön, Udvarhelyszéken. Már most van egy Dálya nevű község Valkó megyében is (a mai Verőce megye), így a fenti helynévbizonyításunk Kniezsa szerint komolytalanná válna. E valkómegyei Dálya tőzsomszédságában van azonban egy Klisa = Kolozs—gyepűtorlasz s volt egy Csabagáta, az oklevélben clausura-gyepűvel kapcsolatban felhozott, tehát két, határozottan gyepűfogalomra utaló helység, sőt hogy e valkómegyei Dálya a „másutt való előfordulása“ dacára is minden kétséget kizáróan mellettünk bizonyít, mutatja a valkómegyei egykori Székely nevű falu is, az itteni Dálya szomszédságában.

Elveti gyepűinket Kniezsa annak alapján is, hogy azok nem egy egyenes vonalban fekszenek, hanem — úgymond — nagy összevisszaságban, azért is lehetetlen azokat szerinte „komolyan venni“. Erre egész röviden a következő természetes magyarázatot adjuk: Ha a modern beton erődítményeknél vannak első, másodlagos és oldal állások, úgy a régi primitív erődítményrendszernél, sőt épen itt tételezhető ez fel, hiszen a természet stratégia szempontból vett hiányosságait kellett pótolni, de magukhoz a természeti adottságokhoz is kellett alkalmazkodni, pl. a völgyek, hegyek kanyarulatai, az erdős-hegyvidékek torlaszos pontjainak majd küljebb, majd beljebb fekvése az ország központjától. Ha tehát — mondjuk pl. — a besenyők a Meszes-kapunál betörték, a bihari hátvéd gyepűvonalnál még mindig ellenállásba ütköztek, így esetleg meg lehetett akadályozni, hogy az ország szívébe törjenek. Ha több ómagyarból átvett román helynevet vett volna vizsgálat alá Kniezsa — pl. Odorheiu de Somes=Szamos-Udvarhely a Meszesi-kapunál, vagy amelyeket felhozott — pl. Halmágy rom. Halmagen, olv. Ilalmazsen — az azokkal kapcsolatos körülményekből (V. ö. az okleveles halmágyi gyepüket, beljebb Erdélyben, Irkundenbüch I. 12.) helyesebb következtetést vont volna le, beláthatta volna, hogy a magyarság Erdély felé való kitelepülése többet jelent, mint általános magyar kitelepülést, mert a gyepük székely népe telepedett ide s vitte tovább, — mint Erdély egyedüli ősfoglalója — a gyepüket. Mindenesetre tény, hogy a gyepük székelyeinek továbbtelepítésével a többi magyarság utánuk telepedett (tódult) — ez természetes is — s átvette a gyepűktől továbbvonuló székelyek által alapított helységek neveit, mígnem a rájuk települő román tengerben anyanyelvüket elveszítve, legfeljebb e helységek magyar neveit plántálták tovább a román nyelvbe.

Leszögezhetjük tehát: Kniezsa település történeti megál-

megjelölése szempontjából általában helyesek. A szakavatott bíráló, de a dilettáns, vagy az adatokat figyelmesen összevető laikus olvasó is megállapíthatja, hogy végeredményben az Erdély felé való kitelepedés végső idejét illetőleg sincs közöttünk; különbség, ez legfeljebb csak Kniezsa ellenünk írt bírálatán alapuló vélt különbség. Különbség van azonban közöttünk az Erdély felé kiteleplülő magyarság mibenlétének a megállapítását illetőleg, mert míg Kniezsa az Erdély felé húzódó első magyarságot is csak általános közmagyaroknak veszi, addig mi székelyeknek tartjuk őket és határozottan összefüggésbe hozzuk szereplésüket a gyepekkel, az azoknál található székekkel, udvarhelyekkel, márkákkal, kolozsokkal, mint ősi Árpád-kori végeket jelző s határjelölő fogalmakkal. Szerintünk tehát: Erdély ősfoglalói a székelyek voltak.

7.

Fennmaradt székely jellegzetességek hazánk egyes területein.

Mielőtt tanulmányunkat befejezünk, rávilágítunk egy-két kérdésre, mely a székelyek történetével, jogaival s kötelezettségeivel és egyes sajátosságaival összefüggésbe hozható.

Első kérdés, hogy mi lett az északi, nyugati s dráva-melléki gyepekkel, hiszen a keleti gyepek népéről tudjuk, hogy végső fokon, ősfoglalóként, mintegy gyűjtömedencében, a Székelyföldön teljesítették a továbbiakban is a vármegyétől elütő katonai jellegű közigazgatási szervezetükben honvédelmi kötelezettségüket, hogy védőbástyái legyenek nemzetünknek még a későbbi századokban is, mert a keleti pogány népek betörése ezután is, sőt ezután fenyegette fokozott módon hazánkat.

A nem keleti gyepek népe, mivel a gyepek megszűnése-szék-közigazgatásukat is involválta, közigazgatásilag beleolvadt a vármegyéi, főként nemesi társadalomba, bizonyos részüket azonban — valószínűleg a tatárjárás utáni idők-

ben áttelepítették a már mai lakhelyükön lakó többi székelység közé. Minden okunk megvan rá, hogy az áttelepítést a tatárjárás utáni időkre tegyük, hiszen a pogány betörések után megritkult számú keleti székelységet valóban ki kellett egészíteni, hogy kellő felkészültséggel várja a szorosokon áttörni készülő újabb hordákat. Ilyen kettős sorsban osztozkodtak a vágmenti székelyek is, hiszen egyik részükről megvan az okleveles híradásunk, mely szerint a király ősi százas testületünket feloszlatta s a jövőben azt tette kötelességükké, hogy fejenként — akár a többi nyitra-trencsényi magyar nemesek — szolgálják őt, tehát mint ilyenek, beleolvadtak az ottani Köznemességbe; ez azonban csak egy része lehetett a vágmenti székelységnek, a feles számban lévőköt bizonyára a keleti erdélyi székelységbe osztották a már említett okoknál fogva. Ezt bizonyítják legalább is Bardóc, Bodok, Pusztá-Kürt, Ghymes stb. stb. székely széklet (Bardóc), székely ágat (Kürt). g székelyföldi községeket is jelző vágmenti helységek. A többi résznél sem akarunk időzni, — mert a szoroson vett őstörténelmi részben éppen eleget foglalkoztunk a nyugati, de székelyföldi vonatkozású jellegzetességekkel — csupán per tangens említjük meg a megszűnt nyugati határórségből való székelyföld! áttelepítés megvilágítására a nyugati Pozsony és Moson városneveket, mint székelyföldi helység-, család- és ágneveket.

A gyepük (értve alattuk a keleti gyepüket is) népességének a mai Székelyföldön való végleges letelepedése után is — tehát miikor a gyepük már jobbadán megszűntek — fedezhetünk fel olyan vonatkozásokat az egész ország területén, melyekben a mai székelység egyes sajátosságaival azonos, vagy legalább is rokon sajátosságok mutathatók ki:

Ilyenek pl. Bethlenfalva központtal a szepesi tizlándzsások, vagyis az egykori u. n. „Kisvármegye“ népe. Két-

ségtelen, hogy valamikor a gyepű népe voltak, ezt bizonyítják a területükön vagy annak közelében található gyepűnyomok (mint Őrhegy helység, Kapukő és Gepu Vêtus, azaz régi Gyepű nevű határjelek — Fekete Nagy Antal: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása —), nemkülönben e területeiken átvonuló hadiutak, mint a Poprád és Hernád völgyeit összekötő s az Eperjestől Szepesváralján és Lőcsén át Liptó felé vezető hadiutak (Hradszky József: A szepesi tizlándzsások székei vagy a „Kisvármegye“ története), kétségtelenül bizonyítja azonban székelységüket s terület szomszédságában fekvő hajdani Székely nevű, ma Sztatvinnak nevezett község is. Tagadhatatlanul székelyek voltak tehát és gyepűnépe, mivel azonban e fontos hadiutak mellett nagyszámú gyepűnépesség lakhatott, a gyepjük megszűnése után sem olvadtak be teljesen a vármegyébe, hanem székeikben megmaradva, habár a „Nagyvármegyétől“ sok tekintetben függőviszonyban, mégis bizonyosfokú önállóságot élveztek, kötelezettségük tekintetében pedig megmaradt egy a székelyekéből, az udvar és király körüli szolgálat, a harcban a király előtt mentek, mint személyének testőrei (Hradszky i. m.).

Hogy meddig hívhatták e székben lakó szepesi tizlándzsásokat székelyeknek — mint a már említett itt lévő Székely falu is bizonyítja — adatok híján megmondani nem tudjuk, nevük eltűnése azonban megmagyarázható székely határod telepüknek — mint olyannak — az Árpád korban való felszámolásával.

Ugyanígy lehet elbírálni a vas megyei Őrség népét is, kiknek szintén megszűntek gyepűszékei s azoknak egykori emlékét csak Szék-patak, Gyepűfüzes, Szék stb. helyiségek jelzik, így idők múltával nem is mint székelyek, csak, mint Őrség népe szerepeltek s teljesen a vasvári, illetve a vasvármegyei közigazgatás alá vonták őket, hiszen a gye-

pük megszűnése után (kicsiny területük nem kívánt külön szék-közigazgatást. Egykori székely voltukat bizonyítják keresztnevükből képzett családnevek — mint Balázs, Benkő, Filep, Orbán, Osváth, Simon, Miklós, Pál, Kelemen, stb. stb. — továbbá birtokjogi és földpolitikai szempontból, feltételezett egykori földközösségük, amelynek valószínűségét ügyesen támasztja alá dr. Wallner Ernő, A felsőőrvidéki magyarság települése c. értekezésében, (Földrajzi közlemények 1920. évf. LIV. k.). Még csak azt tartjuk itt érdemesnek megjegyezni, hogy az alábbi régi szöveg az őrseget székelységnek veszi, vagyis „Az egész eörség — az egész zekelség“. (M. Családtört. Szemle 1943. jun. sz. 124.)

Nemcsak nyugaton és északon, hanem keleten is található gyepük idejéből fennmaradt különleges székely vonatkozások: Ilyen, a gyepük megszűnése dacára visszamaradt székelyek lehettek a szilágymegyei egymással szomszédos ippiek és kárásztelkiek ősei is, melyet székelyes öltözködésük és annyira jellegzetes székelyes családnevek engednek gyanítani; az eredeti őslakosság ugyanis mondhatni egytől-egyig keresztnévből alkotott családnevet visel, mint Ferenc, Ágoston, Imre, György, László, Benke stb. Különleges okból tarthatta vissza őket a gyepükkel való továbbtelepítéstől a Király: Okleveles adatunk van ugyanis arra, hogy az ippiek híres bölény vadászok — Venatores Bubalorum de villa Ipo, Regestrum Varadiense 156 — voltak, kik az uralkodó udvarába szolgáltathatták az elejtett nemeb vadakat. Ha már itt tartunk a székelyes hangzású, keresztnevükből képzett családneveknél — úgy gondoljuk — erre is magyarázatot kell adnunk: Már az első Könyvünkben említettük, hogy a székelyeknél a legősibb időkben földközösség dívott, az uralkodótól egyetemlegesen kapott földet nyíljelzéssel osztották fel egymás között s így volt ez már a legelső és legősibb „Székelyföldnél“, az Árpád-kori gyepük-

nél is. Ha nem volt eleinte magánbirtok, érthető, hogy legkevesebbé származási helyről keletkeztek a nevek; itt a földiközösségekben részesülők keresztnévei váltak családnévekké, mi legalább is ebben látjuk annak magyarázatát, hogy a székelyeknél oly sok keresztnév szerepel családnév gyanánt. A vármegyénél másként volt. Itt a nemes lég-, többször az egész falut kitevő magánföldesurasága alá tartozó birtokáról, a jobbágy pedig arról a birtokról kapta nevét, ahonnan családja eredetileg származott, vagy amely földesuraság alá tartozó birtokon lakott.

Ilyen székely szigetként visszamaradt kicsiny csoport lehet a bihari Tárkány, Fenes és Belényesújlak, de általában „a Fekete-Körös völgyének magyarsága is. Visszamaradásukat talán megmagyarázza az, hogy tagjai voltak a már okleveles korban szereplő bihari „Székelyszáz“ intézményének, amit valószínűsít az is, hogy a bihari Székelyszázban szerepel egy Tenkő nevű, ki Dést minden tiltakozása ellenére közéjük valónak tartotta — Tenkő ősrégi paraszt család pedig ma is virágzik Tárkányban.

A gyepük továbbvitelénél visszamaradt bihari Székelyszáz tagjai lehettek tehát a belényesvidéki őslakosságot képező magyarok, a rájuk özönlő román tengerben egy kicsiny szigetet alkotva, apáról-fiúra szállott azonban századok sűrű kódén át a Tárkányban ma is élő hagyomány, hogy ők valamikor a székelység ősi közösségéből származtak.

Befejezés.

(Becsüljük meg önmagunkat.)

Sok vita hangzik el a körül a kérdés körül, hogy a magyarság a vele rokon kapcsolatban álló népek közül melyik rokonságra helyezze a hangsúlyt, a törökfajú rokonnépekre-e, vagy a finn-ugor rokonságra. Sőt van olyan irányzat is, amely helytelenül felfogott nemzeti hiúságból a rokonságot teljesen bizonytalan alapon a távolkeleti nagy népekre is ki akarja terjeszteni, mások viszont a nagy nyugati nemzetek között igyekeznek rokonokat fogni a magyarság számára. Ismét mások részéről szenvedélyes kifakadások hangzanak el, mert hál' Istennek akadtak történetudósaink, akiknek hosszú fáradságos kutató munka után sikerült kimutatniok, hogy nekünk magyaroknak is van eredeti őshagyományunk és ez az őshagyomány megőrizte eleink vezérnemzetségének Attila nemzetségével való vérségi kapcsolatát, a hagyomány történeti háttére pedig természetes logikával valószerűsíti a magyar nemzetnek a keleti (hun) és nyugati török-népekkel való vérkeveredését és ezáltal bekövetkezett természetes rokonságát. És ennek a megállapításnak komoly történeti alapja van még amikor is, ha egyeseknek — olyanoknak akik a magyarság nagy

egyetemével együttérezni nem tudnak — nincs is ínyére. Ez az érem másik oldala.

A másik oldalról viszont súlyos támadások érnek komoly tudósokat, mert tudományos meggyőződésből a finn-ugor rokonság kérdésével foglalkoznak és tudományos megállapításaikat nem rejtik véka alá.

Ahogy az egyik oldalról nem lehet tagadni a török-magyar vérségi kapcsolatot, a másik oldalról minősíthetetlen elfogultság kell ahhoz, hogy valaki kétségbe vonja,, vagy suba alá rejtsse a finn-ugor abszolút nyelvi rokonságot és a legmesszebb múltba nyúló, bár halványuló vérségi kapcsolatot — csupán azért, mert nem tartják magukra nézve elég előkelőnek a halzsíros atyafiságot.

Azok, akik előkelő rokonság kutatásával, vagy pláne tudományosan meg nem alapozott atyafiság feltételezésével, ugyanakkor pedig realitáson alapuló, de a történelemben kisebb szerepet játszó népekkel fennálló rokonság elvetésével szeretnék a magyar nemzet nimbuszát emelni, egyrészt a szabad tudományos kutatás elé emelek gátat, másrészt éppen ezáltal becsülik le magát a magyarságot a legjobban. A magyar nemzetet nem az teszi naggyá, vagy nagyságát nem az csökkenti, hogy nagy nemzetekkel, vágykisebb népekkel áll rokonságban. — A magyar nemzet erkölcsi és történelmi nagysága önmagában rejlik.

A szomszédos években lesz Attila halálának 1500 éves fordulója, egyes vármegyei, főként székely törvényhatóságok máris készülnek rá, hogy méltóképpen ünnepeljék meg az európai hún-birodalom megalapítójának emlékét. És valóban, ha van európai nép, amelynek van némi történelmi alapja, arra, hogy a világverő királyt e másfélezres évfordulón ünnepelje, úgy az legelső sorban a magyar nemzet lehet, amely első fejedelmi nemzetségének történelmi eredetanyagományában a legtisztábban megőrizte az Attilától való

származás emlékét, melynek folytán természetszerűen kialakult a hún-magyar és hún-székely azonosság gondolata s ez azután az egész nemzet egyetemének történeti hagyományává lett. De ahogyan egyik részről nehéz volna kétségbe vonni — itt feltétlenül helyt adunk Hóman Bálint és Szekfű Gyula megállapításának —, hogy a magyarságot a török népek vércsatornájából merített örökség tette képessé arra, hogy hazánk területén oly rövid idő alatt, erős és úgy katonailag, mint politikailag kitűnően megszerveztetett államot tudott létrehozni, a másik részről éppen úgy nem volna logikus tagadásba venni, hogy azt a körülményt, melynél fogva a magyar állam pár évtizednyi fennállás után nem hullott szét és maga a nemzet nem tűnt el az évszázadok mindent megsemmisítő mérhetetlen emésztő gyomrában — mint az időrendben előtte, szereplő török népek (hunok, avarok, besenyők stb.), — hanem több, mint tíz évszázadon át. mint állam és mint nemzet nemcsak, hogy fenn tudott maradni, hanem az európai nyugati kultúra védőbástyájává, nőtte ki magát a keletről előretört újabb törökfajú népáradatokkal szemben, — a kereszténység konzerváló erején kívül — a finn-ugor csatornából nyert ősrégi vérségi és szellemi örökség telte lehetővé.

Becsüljük tehát, meg önmagunkat azzal, hogy ne kisebbítsük a magyar nép presztízsét valóságban nem létező rokonságok fikciójával — bírjanak bár azok a népek a legelőkelőbb történelmi rendfokozattal. A magyarságra nézve az ilyen tudományosan meg nem alapozott rokoni dörzsölődés csak lealázó lehet. Különben sem engedhetünk meg magunknak olyan történelmi eljárást, melyet más, Európa keletén ma még gyermekkorukat élő népek maguknak megengednek, akik a történetírás anyagát ma is olyan félig Szilárd, félig cseppfolyós masszának tekintik, melyből tetésük és gyermekem nemzeti elfogultságuk szerint olyan

alakot formálhatnak, melynek elképzelése számukra éppen a legkellemesebb. — Bár e történeti módszer eredményei szöges ellentétben állanak a magyar, sőt európai oknyomozó történetírás megállapításaival, a legnagyobb tárgyilagosság alapján, minden animozitás nélkül mérlegeljük ezt a sajátos és egyéni historiai eljárást, mert biztosan tudjuk, hogy egyszer nálunk is be fog következni a történetírásnak egy olyan fejlődési foka, mely magával fogja hozni az eddigi felfogás teljes átállítását, hiszen a történetírásnak végeredményben mégis csak a múltban történt valóságok legtisztább felderítésére lehet csak célja.

Becsüljük meg önmagunkat és erre éppen elég támpontot nyújt nekünk a magyarság történelmi múltja. Mert bármilyen kiváló összetevő tényezőkre mutasson is a magyarság származásának az eredője, a történelmi teljesítmény, alapja, melyre népünk visszatekinthet, erkölcsi nagyságban mégis felülmúlja eredetének komponens tényezőjét. A magyarság, amely a Dunamedencében több, mint ezer éve államot alapított s a kontinens közép-keletén igen komoly európai tényező lett, államalkotó képességeivel sajátosan nemzeti, de emellett a legteljesebb mértékben európai kultúrájával nem egy-két évtizedre, nem is egy-két évszázadra, hanem több évezredre határozta meg Európa közép-keletének, a Dunamedencének politikai etnográfiai és gazdasági arculatát, nem egyszer irányítóan szólva bele Európa nagy történelmi kérdéseibe. Vitatni nem lehet, hogy az egykori nagy rokonnéppel és világtörténelmi jelentőségű királyával való vérségi kapcsolatának tudata feltétlenül jótékonyan hatott a magyarság nemzeti öntudatának az izmosodására és éppen ezért ezt a tudatot ápolni kell, de mégsem ez, hanem a magyar nemzetnek saját történelmi múltja az a formáló szellemi erő, ami útmutató lehet a jelen kor magyarságának a számára, a második ezredév történetének a ki-

alakításában. A magyar történelmi múlt van hivatva arra, hogy ihletet adjon népünknek egy egészséges, sarkalatosan magyar, de minden sovinizmustól mentes tisztultabb nemzői öntudat kialakítására és a jövő Európájában beilleszkedő magyarságnak önön nemzeti sajátos új életformájának kiépítésére. Mert így és csakis így lesz képes a második évezredben a gondviselés által neki rendelt területen a Dunamedencében, azt az irányító és kiegyensúlyozó történelmi feladatot, saját magával és az őt körülvevő kisebb létszámú népekkel szemben betölteni, melyet centrális elhelyezkedésénél fogva feltétlenül vállalnia kell.